

POSTAVENIE SPIŠSKÝCH NEMCOV NA KONCI DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY A PO NEJ (1944 - 1948)

Martin FURMANIK

Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi
Letná 50
052 01 Spišská Nová Ves
Slovenská republika
martinfurmanik@gmail.com
SCOPUS Author ID: 57194782278

FURMANIK, Martin. The position of Spiš Germans (Zipsers) at the end of the Second World War and after it (1944 - 1948). In *Studia Historica Nintriensia*, 2023, vol. 27, no. 1, pp. 38-66, ISSN 1338-7219. DOI: 10.17846/SHN.2023.27.1.38-66.

The study deals with the position of the Germans on Spiš in eastern Slovakia at the end of the Second World War and in the post-war years. This period was crucial for the Germans in Spiš and in the whole of Czechoslovakia because at that time the vast majority of this minority left the territory of the Czechoslovak Republic forever. The greatest attention in the study is devoted to the evacuation of Germans from Spiš, their return, internment and subsequent removal. In addition, the study deals with the crimes of the Spiš Germans in the last months of the war, the victims of the Přerov massacre among the Spiš Germans (Zipsers), the deportation of the Spiš Germans (Zipsers) to the gulags, and the confiscation of German property. The conclusion of the study is dedicated to the trial of Spiš Germans (Zipsers) by people's courts, the national court, the liquidation of the Spiš Germans' organizations and the attitude of the Slovak majority towards the departure of Germans from Spiš.

Kľúčové slová: Spiš; Slovensko; spišskí Nemci; karpatskí Nemci; vysídlenie Nemcov z Československa; kolektívna vina;

Keywords: Spiš; Slovakia; Spiš Germans (Zipsers); Carpathian Germans; Expulsion of Germans from Czechoslovakia; Collective Guilt;

Po skončení druhej svetovej vojny predstavitelia obnovenej Československej republiky popri iných témach riešili aj otázku ďalšej budúcnosti tunajších Nemcov. Nemecká menšina obývala najmä západnú časť republiky. Menšia časť nemeckej komunity však žila aj na Slovensku. Tam bola usídlená predovšetkým v troch oblastiach - v Bratislave a okolí, v Kremnici a okolí a na Spiši na východnom Slovensku. Predmetom záujmu štúdie sú práve spišskí Nemci, ktorí sa v mnohom odlišovali od svojich súkmeňovcov na západnom a strednom Slovensku. V období existencie Uhorska Nemci na Spiši najväčšmi podliehali maďarizácii

a mali najsilnejšie regionálne povedomie. Preto v roku 1918 vehementne odmietali zánik Uhorska a vznik Československa. Promaďarskú orientáciu si mnohí spišskí Nemci zachovali aj v ďalšom období. V priebehu 30. rokov 20. storočia pod vplyvom sudetských Nemcov sa však viacerí Nemci na Spiši začali kloniť k nacistickým myšlienkam. Po vzniku slovenského štátu boli preto mnohí spišskí Nemci členmi nacistickej strany Deutsche Partei a využívali výhody, ktoré nemeckej menšine priniesol patronát Nemecka. Časť Nemcov na Spiši sa však v čase druhej svetovej vojny politicky neangažovala, prípadne bola voči nacizmu naladená nepriateľsky.

Zmeny nálad spišských Nemcov v prvej polovici roka 1944 a činnosť Heimatschutzu v druhej polovici roka 1944

V prvých rokoch druhej svetovej vojny stáli mnohí spišskí Nemci pod vplyvom vojenských úspechov nacistického Nemecka na strane Tretej ríše a Deutsche Partei. Keď v roku 1943 začalo Nemecko prehrávať, nálady spišských Nemcov sa začali postupne meniť. Porážky pokračovali a boli čoraz ťažšie, preto v priebehu prvej polovice roka 1944 začali Nemci na Slovensku a na Spiši upadať do čoraz väčšej beznádeje. Zmeny nálad bolo badať aj v každodennom živote. Prestávali sa zdraviť pozdravom Heil Hitler! a navonok im bolo ľahostajné vnútroštátne a medzinárodné dianie. V skutočnosti sa však o dianie veľmi živo zaujímali. S obavami sledovali vývoj na frontoch druhej svetovej vojny.¹ Kým v predchádzajúcom období sa správali povýšenecky nielen k iným menšinám, ale niekedy aj k Slovákom, v prvej polovici roka 1944 pôsobili skôr utiahnuto a zvolili vyčkávaciu taktiku.² V tomto období začali Nemci na Spiši hromadnejšie vystupovať z Deutsche Partei a jej pridružených organizácií. Namiesto toho sa pokúšali vstúpiť do Maďarskej strany a hlásiť sa k maďarskej národnosti. V tejto krízovej dobe teda opäť u viacerých spišských Nemcov ožival maďarský, resp. uhorský resentment.³

Vedenie Deutsche Partei a zástupcovia Tretej ríše na Slovensku sledovali tento trend so značnou nevôľou. Práve v tejto náročnej dobe totiž potrebovali mať všetkých karpatských Nemcov na svojej strane. Kvôli neúspechom nemeckej armády bola na Slovensku v júni 1944 zavedená branná povinnosť všetkých mužov nemeckej národnosti do Waffen-SS. Týmto aktom vyvrcholil nátlak na vstup Nemcov zo Slovenska do týchto jednotiek, ktorý mal v tomto búrlivom období

¹ MACHAJOVÁ, Soňa. Spišskí Nemci a strana Deutsche Partei na Slovensku v rokoch 1939-1945. In GLADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin (Eds.). Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša. Levoča; Wrocław, 2003, s. 780.

² Našli sa však aj výnimky. Napríklad 9. mája 1944 dvaja členovia Deutsche Jugend v Matejovciach zámerne pomaľovali nemeckú školu, aby to vyznelo tak, že to urobili Slováci Nemcom. Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Poprad (ďalej ŠA PO, A PP), fond (ďalej f.) Okresný úrad v Poprade 1923-1945 (ďalej OÚ PP), prezidiálne spisy, kartón (ďalej k.) 88, sign. D1-459/1944. Deutsche Jugend, nočné akcie proti slovenským občanom.

³ GABZDILOVÁ, Soňa. The changes of attitudes of German minority in Slovakia in course of World War Second. In Človek a spoločnosť [Online]. 2002, roč. 5, č. 1, s. 12-13. Dostupné na internete: <<https://individualandsociety.org/journal/2002/1/the-changes-of-attitudes-of-german-minority-in-slovakia-in-course-of-world-war-second>>.

často jasné znaky fyzického a psychického teroru. Viacerým Nemcom na Spiši sa aj napriek tomu podarilo vyhnúť vstupu do Waffen-SS.⁴ Niektorí sa ukrývali, iní sa snažili nájsť si nejakú vhodnú zámienku. Spomedzi troch nemeckých sídelných oblastí na Slovensku sa podarilo najmenej mužov do Waffen-SS získať práve na Spiši.⁵ Nábor sa na Slovensku i na Spiši uzatvoril v januári 1945.⁶

Značný vplyv na neúspech verbovania do Waffen-SS malo vypuknutie Slovenského národného povstania (SNP) 29. augusta 1944. Tento deň bol zlomovým nielen pre vojenskú službu nemeckých mužov, ale pre všetkých Nemcov na Slovensku a na Spiši. V SNP sa so zbraňou v ruke postavili proti nemeckej armáde a ľudáckemu režimu tisíce Slovákov, príslušníkov menšín i cudzích štátnych príslušníkov. Mnohí spišskí Nemci organizovaní v nacistickej Deutsche Partei sa prirodzene k SNP postavili odmietavo. Keďže povstalci ohrozovali nemecké obce, za účelom ich ochrany vznikla na Hornom Spiši polovojenská organizácia Heimatschutz (Domobrana). Šesť rôt Heimatschutzu v sile 1847 mužov pôsobilo v tejto oblasti pod názvom Deutscher Selbstschutz Zips (Nemecká sebaobrana Spiš). Roty Heimatschutzu sa utvorili aj na Dolnom Spiši. Do Heimatschutzu vstupovali spočiatku najmä niekdajší členovia polovojenskej organizácie karpatských Nemcov Freiwillige Schutzstaffel (Dobrovoľný ochranný zbor). V čase SNP bola prioritou ochrana nemeckých obcí a nasadenie karpatských Nemcov proti povstalcom, preto malo prednosť členstvo v Heimatschutzu pred verbovaním do Waffen-SS.⁷

Členovia Heimatschutzu sa už od prvých dní SNP aktívne zapojili do boja proti povstalcom spolu s nemeckou armádou a Pohotovostnými oddielmi Hlinkovej gardy (PO HG).⁸ Členovia Heimatschutzu pod velením Wehrmachtu sa zúčastnili bojov aj na území Spiša, predovšetkým v jeho západnej a juhozápadnej časti.⁹ Sebavedomie mnohých spišských Nemcov vďaka rýchlemu víťazstvu nad povstalcami znova vzrástlo, rýchlo sa však ukázalo, že to bol iba krátkodobý úspech. Tak ako príslušníci nemeckej armády a PO HG, aj členovia Heimatschutzu sa na jeseň 1944 dopustili viacerých násilných činov voči slovenskému civilnému obyvateľstvu, Rómom a Židom. V Gelnici ešte koncom augusta 1944 niekoľkí

⁴ SCHVARC, Michal. „Každý Nemec uvedených ročníkov sa má bez vyzvania dostaviť pred komisie.“ Nábor a služba slovenských Nemcov do Waffen-SS 1939 – 1945. In *Historický časopis*, 2019, roč. 67, č. 4, s. 683.

⁵ Na Spiši do Waffen-SS nevstupovali iba príslušníci nemeckej menšiny, ale z rôznych pohnútok výnimočne aj obyvatelia slovenskej národnosti ako tomu bolo napríklad v Opátke. Štátny archív v Košiciach, pracovisko Archív Spišská Nová Ves (ďalej ŠA KE, A SN), f. Okresný úrad v Gelnici 1923-1945 (ďalej OÚ GL), prezidiálne spisy, k. 76, sign. D1/187/1944. Odvody zbraní SS, odvádzanie osôb slovenskej národnosti.

⁶ ŠA PO, A PP, f. OÚ PP, prezidiálne spisy, k. 92, sign. D1-83/1945. DP, Odvody mužov nemeckej národnosti vo veku 16-60 rokov.

⁷ SCHVARC, Michal. Heimatschutz - medzi realitou a ilúziou. Organizácia a formovanie nemeckej Domobrany. In PEKNÍK, Miroslav (Ed.). *Slovenské národné povstanie 1944. Súčasť európskej antifacistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava, 2009, s. 214.

⁸ KOVÁČ, Dušan. *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871 – 1945)*. Bratislava, 1991, s. 195.

⁹ ARGALÁCS, Mikuláš – ŠLAMPOVÁ, Martina. Administratívne pomery a politické dianie. In KOLLÁROVÁ, Zuzana – JANIGOVÁ, Ingrid a kol. *Mesto Vysoké Tatry včera a dnes*. Vysoké Tatry, 2017, s. 80.

miestni Nemci pochytili tamojších Židov, ktorým sa podarilo vyhnúť transportom do koncentračných táborov, a 9. septembra jedenástich zavraždili.¹⁰ Členovia oddielu Heimatschutzu zo Starej Lesnej zasa spolu s hliadkou nemeckej armády zastrelili troch Rómov, ktorých podozrievali zo spolupráce s partizánmi.¹¹ K teroru voči slovenskému obyvateľstvu došlo zo strany členov Heimatschutzu vo Vondrišli (dnes Nálepko). Kvôli obvineniu zo spolupráce s partizánmi tam bola začiatkom októbra 1944 popravená miestna slovenská poštárka a tri osoby palicované. Ďalší štyria tamojší antifašisti boli členmi Heimatschutzu zatknutí, mučení a transportovaní do koncentračných táborov.¹² 1. septembra 1944 spišskí členovia Heimatschutzu prepadli Štrbu, dedinu na pomedzí Spiša a Liptova. Dôvodom bolo zásobovanie partizánov miestnymi obyvateľmi. Po streľbe z obrnených vozidiel zostali v dedine šiesti zranení a dvaja mŕtvi.¹³ Príslušníci Heimatschutzu na Spiši sa v priebehu jesene 1944 dopustili okrem toho ešte niekoľkých podobných činov.

Napriek tomu, že vstup do Heimatschutzu bol povinný pre všetkých karpatských Nemcov v zálohe, viacerí spišských Nemcov sa snažilo vyhnúť službe v tejto polovojenskej organizácii. Popri podpore vojenských akcií nemeckej armády a PO HG zohrával Heimatschutz dôležitú úlohu pri evakuácii nemeckého obyvateľstva, ktorou sa budeme podrobnejšie zaoberať v ďalších častiach štúdie.

Účasť spišských Nemcov v SNP a protifašistickom odboji

Je zrejmé, že počas druhej svetovej vojny a Slovenského národného povstania neboli všetci spišskí Nemci nacistami. Viacerí Nemci na Spiši stáli v tom čase aj na opačnej strane barikády a otvorene so zbraňou v ruke vystúpili proti nacizmu a ľudáckemu režimu. V tomto smere boli najaktívnejší Nemci žijúci v Gelnickom okrese, ktorí sa už počas prvej Československej republiky angažovali v komunistickej strane. Keď bola komunistická strana zakázaná, viacerí komunisti z radov spišských Nemcov prešli do ilegality. Niekoľkí z nich sa infiltrovali do Deutsche Partei, popri tom však tajne pôsobili v ilegálnej komunistickej strane.¹⁴ Centrum ilegálnej komunistickej strany v Gelnickom okrese sa utvorilo v Smolníku. Tam sa v roku 1942 zorganizovala partizánska skupina „Jánošíkova družina,“ v ktorej bolo približne 300 mužov. O rok neskôr bolo pozatýkaných na celom Slovensku mnoho členov ilegálnej komunistickej strany. Perzekúcie sa nevyhli ani komunistom z okresu Gelnica.¹⁵ Po vypuknutí SNP sa viacerým členom spomínanej

¹⁰ CZIEL, Igor – DVOŘÁKOVÁ, Magdaléna – PÁSZTOR, Peter. História mesta. In PÁSZTOR, Peter (Ed.). Gelnica. História a súčasnosť. Košice, 2012, s. 60.

¹¹ SULÁČEK, Jozef. Veľká Lomnica v štátno-politických premenách (1918 – 1948). In LABUDA, Vladimír – ŠMÁLIK, Michal (Eds.). Dejiny Veľkej Lomnice. Veľká Lomnica, 2008, s. 159.

¹² SULÁČEK, Jozef. Roky 1918 – 1948 v dejinách a v živote obyvateľov Vondrišľa. In KOLEKTÍV. Nálepko. Vondrišiel. Levoča, 1995, s. 151.

¹³ ŠVORC, Peter. Slovenský štát, druhá svetová vojna a Štrba. In KOLLÁROVÁ, Zuzana – ŠVORC, Peter (Eds.). Štrba a jej dejiny do roku 1945. Štrba, 2020, s. 288-289.

¹⁴ SZABÓ, Rafael. Oklamaná mladosť. Osudy spišských Nemcov za druhej svetovej vojny. Košice, 1995, s. 36.

¹⁵ Vojenský historický archív v Bratislave (ďalej VHA), f. Zbierka partizánske hnutie 1942 – 1945 (ďalej ZPH), inv. č. 86. Partizánska brigáda mjr. Martinova, oddiely Stalin a Thälman, zoznamy príslušníkov.

skupiny podarilo dostať na slobodu. Zanedlho členovia niekdajšej Jánošíkovej družiny utvorili partizánsky oddiel Thälmann nazvaný po nemeckom komunistickom politikovi Ernstovi Thälmannovi, ktorý bol zastrelený nacistami niekoľko dní predtým. Sprvoti mal oddiel 40, neskôr až 130 príslušníkov.¹⁶ Oddiel operoval na pomedzí Spiša, Abova a Gemera. Zakrátko sa stal oddiel Thälmann oddielom brigády Stalin (zvanej aj Martynova).¹⁷ Členovia oddielu Thälmann prepadávali nepriateľské zariadenia a jednotky a podieľali sa na diverznej a bojovej činnosti brigády Stalin. Od začiatku októbra 1944 sa oddiel Thälmann spolu s brigádou Stalin presunul do Strážovských vrchov pri Považskej Bystrici. Tam koncom novembra 1944 utrpel oddiel Thälmann v bojoch ťažké straty.¹⁸ Neskôr sa časť oddielu s brigádou Stalin presunula do Kališťa v Nízkych Tatrách. Na strednom Slovensku táto brigáda pôsobila do marca 1945, kedy sa pripojila k sovietskej Červenej armáde. Krátko na to bol oddiel Thälmann rozpustený.¹⁹ V rokoch 1944 a 1945 padlo v protifašistickom odboji (v oddiele Thälmann, ale aj v iných jednotkách) niekoľko desiatok spišských Nemcov. Popri Nemcoch zo Spiša, ktorí aktívne bojovali so zbraňou v ruke proti nacistom, sa našlo aj niekoľko spišských Nemcov, ktorí rôznymi spôsobmi partizánom pomáhali. Napríklad v Spišskej Starej Vsi tamojší lekárnik Andrej Faigl, ktorý stál na čele miestnej organizácie Deutsche Partei, zachránil pred popravou partizána Stanislava Baňkosa zo Spišskej Starej Vsi a zásoboval liekmi partizánov, ktorí operovali v okolí mestečka.²⁰ Viacerí spišskí Nemci boli za prejavy odporu voči nacizmu počas existencie slovenského štátu prenasledovaní ako to bolo v prípade niektorých občanov Starej Lesnej.²¹

Evakuácia Nemcov zo Spiša v septembri 1944 až januári 1945

V súvislosti s partizánskou činnosťou a približujúcou sa Červenou armádou sa už od mája 1944 u ríšskych orgánov začali objavovať úvahy o evakuácii nemeckého obyvateľstva zo Spiša. Ešte 27. augusta 1944 vyslanec Tretej ríše na Slovensku Hanns Ludin tvrdil, že evakuácia je predčasná. Vypuknutím Slovenského národného povstania o dva dni neskôr sa však situácia dramaticky zmenila. Nemecká menšina na Slovensku a Spiši sa ocitla v akútnom ohrození. Ukázalo sa to už spomínaného 27. augusta 1944 kedy partizáni pri Ružomberku postrieľali niekoľko desiatok nemeckých vojakov a civilov. Boli medzi nimi aj Nemci zo Smolníka, ktorí vtedy pracovali v Ružomberku.²² Po vypuknutí SNP boli zasa v hostinci

¹⁶ VHA, f. ZPH, inv. č. 324. Zoznam partizánov nemeckej národnosti z okresu Gelnica 1944 – 1945.

¹⁷ VHA, f. ZPH, inv. č. 87. Partizánska brigáda mjr. Martinova, oddiel Thälman. Spomienky na činnosť.

¹⁸ PLEVZA, Viliam – VLADÁR, Jozef – ŽIŠKOVÁ-MOROŇOVÁ, Katarína (Eds.). Dejiny Slovenského národného povstania 1944. 5. zväzok. Bratislava, 1984, s. 558.

¹⁹ VHA, f. ZPH, inv. č. 437. Dokumenty o rozpustení oddielu, letáky, zoznam členov odd. Stalin a odd. Thälmann 1944 – 1945.

²⁰ ŠVORC, Peter. V Slovenskej republike a počas druhej svetovej vojny. In MALOVCOVÁ, Božena (Ed.). Spišská Stará Ves. Prešov, 2008, s. 166.

²¹ ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Kežmarku 1945 – 1948 (ďalej ONV KK), administratívne spisy, k. 72, sign. 1767/1945. Udelenie výnimiek zo zaistenia Nemcom.

²² SZABÓ, Oklamaná mladosť, s. 101.

v Margecanoch partizánmi postrieľaní vojaci Wehrmachtu pôvodom zo Spiša.²³ Násilie voči nemeckému obyvateľstvu na Spiši sa páchalo aj v ďalších dňoch a týždňoch, ako tomu bolo napríklad začiatkom októbra 1944 vo Vondrišli, Tichej Vode a Henclovej.²⁴ Násilnosti voči Nemcom na Spiši zo strany povstalcov a partizánov sa diali na jeseň 1944 na viacerých miestach Spiša.²⁵

Ešte pred samotnou evakuáciou ušlo v prvých dňoch povstania zo strachu pred partizánmi viacero spišských Nemcov do hôr, niektorí až do Maďarska, alebo na územie vtedajšieho Generálneho gubernátu (dnešného Poľska). Po vytlačení povstalcov z územia Spiša sa títo Nemci väčšinou vrátili späť do svojich domov.²⁶ Po vyše dvojtýždňových prípravách došlo od polovice septembra 1944 k evakuácii prvých osôb nemeckej národnosti z Horného Spiša. Najskôr boli evakuované školopovinné deti v sprievode učiteľov, časť žien a mužov nad 60 rokov. Koncom septembra 1944 v súvislosti evakuáciou detí, žien a starcov prišiel na rad aj Dolný Spiš.²⁷ Evakuáciu na Slovensku a na Spiši riadil vodca karpatských Nemcov Franz Karmasin za pomoci miestnych pobočiek Heimatschutzu pod dozorom nemeckej armády.²⁸

Hoci Slovenské národné povstanie bolo koncom októbra 1944 porazené, v tom čase sa už k Spišu blížila Červená armáda. Veliteľ Waffen-SS a rišsky minister vnútra Heinrich Himmler preto nariadil totálnu evakuáciu Nemcov zo Spiša nezaujímajúc sa o názor slovenských úradov. V ďalších týždňoch došlo k jej realizácii.²⁹ Ako poslední odišli s nemeckou armádou členovia Heimatschutzu až okolo 20. januára 1945 niekoľko dní pred príchodom Červenej armády na Spiš.³⁰

Na jednej strane sa spišskí Nemci obávali partizánov a Červenej armády. Žili preto vo veľkej neistote a strachu. Na druhej strane bolo pre nich veľmi ťažké opustiť svoje domovy v ktorých žili celé generácie ich predkov a vydať sa niekam do neznáma. Preto mnohí z nich odmietali odísť s nemeckou armádou.³¹ Odpor voči evakuácii bol najväčší na Dolnom Spiši. Evakuovať sa však nechcela

²³ SZABÓ, Oklamaná mladosť, s. 131.

²⁴ SULAČEK, Roky 1918 – 1948 v dejinách a v živote obyvateľov Vondrišla, s. 151.

²⁵ Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Arbeitsfront der Volksdeutschen 1938 – 1945, k. 159. Správy o situácii Nemcov v partizánskych oblastiach (Spiš) 1944-45.

²⁶ GABZDILOVÁ, Soňa - OLEJNÍK, Milan. Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953. Košice, 2004, s. 38.

²⁷ GABZDILOVÁ, Soňa. Nemecká komunita v živote slovenskej spoločnosti 1938 – 1945. In Človek a spoločnosť [Online]. 2004, roč. 7, č. 3, s. 146. Dostupné na internete: <<https://individualandsociety.org/sk/casopis/2004/3/nemecka-komunita-v-zivote-slovenskej-spolocnosti-1938-1945>>

²⁸ SULAČEK, Jozef. Kežmarskí Nemci koncom druhej svetovej vojny. In Z minulosti Spiša II. Levoča, 1994, s. 43.

²⁹ ŠA PO, A PP, f. Okresný úrad v Kežmarku 1923 – 1945 (ďalej OÚ KK), k. 62, sign. 4/1945. Evakuácia mužov z okresu Kežmarok. ŠA PO, A PP, f. ONV KK, k. 3, sign. 499/1945. Vyhotovenie zoznamu evakuantov.

³⁰ OLEJNÍK, Milan. A community in dire straits – situation of ethnic Germans in Slovakia during years 1944 – 1946. In Človek a spoločnosť [Online]. 2008, roč. 11, č. 1, s. 13. Dostupné na internete: <<https://individualandsociety.org/sk/casopis/2008/1/a-community-in-dire-straits-situation-of-ethnic-germans-in-slovakia-during-years-1944-1946>>

³¹ MAJERÍKOVÁ-MOLITORIS, Milica. Národnostná situácia na slovensko-poľskom pohraničí po skončení druhej svetovej vojny. In HRUBOŇ, Anton – LEPIŠ, Juraj – KUBUŠ, Martin. Slo-

časť Nemcov aj na iných miestach Spiša ako napríklad v Chmeľnici.³² Podobné to bolo i v Spišskej Belej, kde odmietli evakuáciu tí miestni Nemci, ktorí sa počas vojny politicky neangažovali, resp. aj pomáhali v odboji.³³ Mnohí Nemci v snahe vyhnúť sa evakuácii ušli do lesov. Niektorým to pomohlo, viacerí však boli nemeckými vojakmi pochytaní a evakuovaní aj s použitím násilia.³⁴

Keď Karmasin videl, aký odpor voči evakuácii sa na niektorých miestach zdvihol, snažil sa presvedčiť ríšske orgány, aby nevysťahovali všetkých Nemcov zo Spiša, pretože sa do ich domov nasťahujú Slováci a tieto miesta budú už pre Nemcov stratené. Ani to však nepomohlo a Karmasin sa musel podriadiť nemeckému veleniu.³⁵ Treba však povedať, že popri odporcoch evakuácie sa našli aj takí, ktorí evakovali dobrovoľne a ochotne ako tomu bolo koncom októbra 1944 u niektorých Nemcov zo Spišských Vlách, Spišskej Belej, Spišskej Starej Vsi, Popradu, Matejoviec, Veľkej či Spišskej Soboty.³⁶

Evakuanti zo Spiša sa prepravovali rôznymi spôsobmi. Časť sa viezla na autách nemeckej armády, časť na vozoch, niektorí šli na vlaku.³⁷ Z kapacitných dôvodov nemohli vziať so sebou veľa batožiny. Išlo len o najnutnejšie osobné veci a stravu. Váha batožiny nesmela presiahnuť 30 kg. Niektorým sa podarilo vziať umelecké a historické cennosti.³⁸ Mnohé z týchto hnutelných pamiatok sa už nikdy na Spiš nevrátili.³⁹ Cesta bola náročná najmä pre evakuantov, ktorí cestovali v decembri 1944 a januári 1945. Pre tých bol transport hotovým utrpením, ktoré niektoré najchorľavejšie osoby neprežili. Ak bolo zlé počasie, transport niektorým kolónam trval niekedy aj niekoľko týždňov. Hoci pôvodne mali byť Nemci presunutí na západné Slovensko, cieľom evakuantov boli napokon Sudety, Protektorát Čechy a Morava, v menšej miere Nemecko a Rakúsko. Nemci zo Spiša sa dostali okrem iného napríklad do okolia Českej Třebovej, Sádku pri Opave, či Proseče pri Jablonci nad Nisou.⁴⁰ Väčšina evakuovaných spišských

vensko v rokoch neslobody 1938-1989 I. Veľké udalosti fenomény rokov 1938 - 1989 v regiónoch Slovenska, 2014, s. 92.

³² Chmeľnica patrila k nemeckým obciam z ktorých bolo kvôli veľkému odporu evakuovaných najmenej osôb. KRAFČÍKOVÁ, Marta. Utekali, aby zostali. Rozprávanie o minulosti pre súčasnosť. Chmeľnica, 2014, s. 99.

³³ ŠVORC, Peter. Politický život a obecná správa v Spišskej Belej. In KOLLÁROVÁ, Zuzana (Ed.). Spišská Belá. Prešov, 2006, s. 183.

³⁴ KOBIALKA, Hans - ALEX, Eduard Jakob. Nemeckí osadníci pri Dunajci. Dejiny krajiny a Nemcov na severnom Spiši. Kežmarok, 2012, s. 147.

³⁵ KOVÁČ, Nemecko a nemecká menšina na Slovensku, s. 198.

³⁶ ŠA KE, A SN, f. Obecný notársky úrad v Spišských Vlachoch 1919 - 1944 (ďalej ONÚ SV), prezidiálne spisy, k. 244, sign. 4659/1944. Evakuovanie príslušníkov nemeckej národnej skupiny. ŠVORC, Peter. Poľnohospodárstvo. In CHALUPECKÝ, Ivan a kol. Dejiny Popradu. Košice, 1998, s. 400.

³⁷ HOCHBERGER, Ernst - SCHERER, Anton - SPIEGEL-SCHMIDT, Friedrich. Die Deutschen zwischen Karpaten und Krain. Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat. Band 4. München, 1994, s. 59.

³⁸ MALOVCOVÁ, Božena. Vývoj evanjelickej a. v. cirkvi vo Veľkom Slavkove. In SOJÁK, Marián (Ed.). Veľký Slavkov od praveku po súčasnosť. Veľký Slavkov, 2021, s. 268.

³⁹ SÁMELOVÁ, Slávka. Politicko-spoločenská situácia v okrese Levoča na prelome rokov 1944 - 1945. In Z minulosti Spiša XXVIII. Levoča, 2020, s. 254.

⁴⁰ KRAFČÍKOVÁ, Utekali, aby zostali, s. 114.

Nemcov tam v ťažkých podmienkach prečkala až do konca vojny.⁴¹ Viacerí vtedy predpokladali, že ide len o dočasný stav a za nejaký čas budú zasa doma. Mnohí však už svoje domovy na Spiši nikdy nevideli.

Na prelome rokov 1944 a 1945 neboli evakuovaní iba Nemci zo Spiša, ale aj Nemci zo stredného Slovenska, z Bratislavy a okolia. Podľa údajov Deutsche Partei sa zo Slovenska týmto spôsobom vysťahovalo 120 000 Nemcov. Je nutné spomenúť, že popri organizovanej evakuácii menšia časť z nich odišla individuálne. Odhaduje sa, že zo Spiša odišla drvivá väčšina Nemcov.⁴² Napriek prvotnej častej neochote odísť sa koncom januára 1945 na Spiši nenachádzalo takmer žiadne nemecké obyvateľstvo. Mnohé pôvodne nemecké obce boli čiastočne, alebo úplne vyľudnené. Zostali len jednotlivci, predovšetkým starí alebo chorí ľudia, ktorí by nezvládli takú náročnú cestu.⁴³

Rabovanie nemeckých majetkov, príchod Slovákov a ďalších národností do domov po Nemcoch v roku 1945 a otázka konfiškácií

Keďže odchádzajúci spišskí Nemci si mohli so sebou zobrať len minimum vecí, vo svojich domoch zanechávali väčšinu hnutel'ného majetku. Po oslobodení Spiša Červenou armádou v januári 1945 si najviac vlastníctvo spišských Nemcov privlastňovali sovietski vojaci, ktorí považovali všetok ich majetok za vojnovú korisť. Jednotky Červenej armády tak od prvej chvíle svojho pobytu na Spiši z opustených domov a hospodárstiev po Nemcoch odvážali potraviny, cenné predmety a hospodárske zvieratá. Miestne úrady a bezpečnostné zložky obnovenéj československej moci sa báli zasiahnuť proti ozbrojeným sovietskym vojakom, ktorí boli nezriedka pod vplyvom alkoholu.⁴⁴ Preto títo mohli v podstate neobmedzene rabovať majetok spišských Nemcov. Československé úrady sa aspoň približne pokúšali odhadnúť o aký majetok išlo a aká bola jeho hodnota. Napríklad v okrese Kežmarok mal podľa tamojšieho Okresného národného výboru nemecký majetok ukoristený sovietskymi vojakmi hodnotu 43 864 472 korún. Červená armáda na Spiši zoberala nemecký majetok ešte aj v letných mesiacoch roka 1945.⁴⁵

I keď najviac hnutel'ného majetku spišských Nemcov získala Červená armáda, značnej časti nemeckého vlastníctva sa podarilo zmocniť aj miestnym ľuďom. Tí taktiež využili príležitosť a z prázdnych nemeckých domov a hospodárstiev si

⁴¹ KOBIALKA – ALEXEY, Nemeckí osadníci pri Dunajci, s. 145.

⁴² OLEJNÍK, Milan. Postavenie nemeckej menšiny na Slovensku po porážke nacistického Nemecka. In Človek a spoločnosť [Online]. 1998, roč. 1, č. 2, s. 14. Dostupné na: <<https://individualandsociety.org/sk/casopis/1998/2/postavenie-nemeckej-mensiny-na-slovensku-po-porazke-nacistickeho-nemecka>>

⁴³ OLEJNÍK, Milan. Nemecká komunita na Spiši v rokoch 1918 – 1948. In POLLÁK, Miroslav – ŠVORC, Peter. Spišské exody v 20. storočí. 2. vyd. Levoča, 2017, s. 138.

⁴⁴ OLEJNÍK, A community in dire straits – situation of ethnic Germans in Slovakia during years 1944 – 1946, s. 20.

⁴⁵ GABZDILOVÁ – OLEJNÍK, Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953, s. 45.

odnášali čo sa dalo. Dialo sa to na mnohých miestach Spiša.⁴⁶ Kradlo sa všetko: od šatstva cez dobytok až po motory.⁴⁷ K takémuto správaniu spišských Slovákov a Rusínov výrazne prispela katastrofálna sociálna a hospodárska situácia po prechode frontu. Okresné národné výbory na Spiši sa snažili zamedziť rozkrádaniu nemeckých majetkov. Nariadili preto miestnym národným výborom ustanoviť pre nemecké domy dočasných správcov, ktorí mali dohliadať na to, aby sa nemecký majetok nerozkrádal živelne, ale aby sa prideloval zápisnične. Napriek týmto snahám bolo rozkradnuté veľké množstvo vlastníctva spišských Nemcov.⁴⁸

Hneď po oslobodení Červenou armádou sa spišskí Slováci, Rusíni a Gorali usilovali zmocniť nielen hnutelného, ale aj nehnuteľného majetku spišských Nemcov. Novousadlíci prichádzali do vyľudnených nemeckých obcí a svojvoľne sa sťahovali do prázdnych domov. Mnohí totiž pri prechode frontu stratili strechu nad hlavou a takýmto spôsobom sa snažili riešiť svoju bytovú situáciu.⁴⁹ Boli však aj takí, ktorých obydlie nebolo zničené počas vojny, avšak žili vo veľmi biednych príbytkoch a honosné nemecké domy boli pre nich veľkým lákadlom. Legislatívne sa prevod nemeckých nehnuteľností do rúk nových majiteľov uskutočnil až v ďalších mesiacoch a rokoch.⁵⁰ Novousadlíci sa od predošlých majiteľov líšili národnosťou i vierovyznaním.⁵¹ Nemecké domy osídlilo aj niekoľko slovenských repatriantov z Maďarska a Rumunska.⁵² V niektorých pôvodne nemeckých obciach boli usadení občania až z 28 sídiel ako tomu bolo v Novej Lesnej.⁵³

Národnostné, sociálne a náboženské zloženie obyvateľstva sa zmenilo vo väčšine pôvodne nemeckých obcí. Po novom v nich žil konglomerát rôznych skupín obyvateľstva pochádzajúcich z rôznych obcí čo často spôsobovalo problémy.⁵⁴ Novousadlíci medzi sebou nezriedka veľmi zle vychádzali. K čiastočnému upokojeniu situácie došlo v roku 1947 keď viacerí Rusíni usadení v pôvodne nemeckých

⁴⁶ Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (ďalej ŠA PO, SA LE), f. Krajský súd v Levoči (ďalej KS L), k. 409, sign. 46/1946, Vykrádanie bytov opustených Nemcami v Kežmarku.

⁴⁷ ŠA PO, SA LE, f. KS L, k. 409, sign. 59/1946, Vykrádanie bytov opustených Nemcami vo Veľkom Slavkove.

⁴⁸ ŠA PO, A PP, f. ONV KK, administratívne spisy, k. 70, sign. 1263/1945. Rozkrádanie nehnuteľností Nemcov občanmi.

⁴⁹ HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948. (Hospodárstvo, infraštruktúra, zdravotníctvo). Bratislava, 2011, s. 78-82.

⁵⁰ ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Poprade (ďalej ONV PP), odbor poľnohospodársky 1945 – 1970, administratívne spisy, k. 1, sign. 22/1945. Zaistenie poľnohospodárskych majetkov po Nemcoch; obežník.

⁵¹ ŠA PO, SA LE, f. KS L, k. 119, sign. Cka 7/1946. Osídlenie Lomničky obyvateľmi Šambrona. ŠŤASTNÝ, František. Opustené kostoly Horného Spiša. Kežmarok, 2014, s. 129.

⁵² Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Stará Ľubovňa (ďalej ŠA PO, A SL), f. Okresný národný výbor v Starej Ľubovni 1945 – 1960 (ďalej ONV SL), k. 72, sign. 15195/1947. Zaistenie neosídlených a nepridelených poľnohospodárskych majetkov skonfiškovaných pre Slovákov z Rumunska.

⁵³ JANAČEK, Ľuboš – ŠLAMPOVÁ, Martina. Politické dejiny. In KOLLÁROVÁ, Zuzana a kol. Nová Lesná. Nová Lesná, 2022, s. 103.

⁵⁴ ŠA PO, SA LE, f. KS L, k. 274, sign. TK 529/1946. Osídľovanie opustených nemeckých majetkov v Podhoranoch a Toporci obyvateľmi zo Šambronu.

obciach odišli v rámci opcie na Ukrajinu.⁵⁵ Novousadlíci v nemeckých obciach však nemali problémy iba v rovine medziludských vzťahov. Často mali ťažkosti s obhospodarovaním zeme, keďže pochádzali z oblastí s iným typom podnebia a pôdy, prípadne nemali vôbec skúsenosti s prácou na poli. Keďže väčšina poľnohospodárskeho náradia bola rozkradnutá a chýbal dobytok, nebolo ani s čím pôdu obrábať.⁵⁶ Treba však povedať, že spišskí Slováci, Rusíni, Gorali a Rómovia sa nenasťahovali do všetkých opustených domov po Nemcoch. Viaceré nemecké nehnuteľnosti ostávali prázdne aj dlho po odchode ich pôvodných majiteľov. Bolo tomu tak najmä v gelnickom okrese.⁵⁷

Keďže v prvých dňoch a týždňoch po oslobodení Spiša Červenou armádou Slovenská národná rada (SNR), Okresné a miestne národné výbory (ONV, MNV) si ešte len postupne upevňovali moc nad oslobodeným územím, nebolo možné zabrániť svojvoľnému sťahovaniu sa do opustených nemeckých domov. Už od konca februára 1945 sa však prerozdelenie nemeckých nehnuteľností dialo podľa pokynov SNR, ONV a MNV. Kľúčový význam mala porada zástupcov spišských okresov 17. marca 1945 v Spišskej Novej Vsi, ktorú tam zvolalo Povereníctvo SNR pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu.⁵⁸ Na porade bola ustanovená Komisia pre osídlenie spišských krajov so sídlom v Kežmarku. Jej úlohou bolo zabezpečiť súpis všetkých opustených nemeckých budov a evidenciu uchádzačov.⁵⁹

Neskôr došlo k uvaleniu dočasnej národnej správy a následnej konfiškácii nemeckého majetku.⁶⁰ Československý štát ho konfiškoval na základe skutočnosti, že jeho majitelia sa zväčša nenachádzali na území Československa a najmä preto, že Nemcov na základe dekrétov prezidenta a SNR považoval kolektívne za zradcov a kolaborantov.⁶¹ Kolektívnu vinou sa budeme podrobnejšie zaoberať v častiach štúdie venovaných internácii a odsunu spišských Nemcov. Konfiškácie nemeckých objektov a pozemkov boli dlhodobým procesom a prebiehali ešte niekoľko rokov po skončení vojny.⁶² Ak tí, ktorí zabrali nemecké majetky svojvoľne krátko po oslobodení, v nich chceli zostať bývať, museli zaplatiť štátu sta-

⁵⁵ FURMANIK, Martin – PAVLIS, Juraj – STAŇOVÁ MICHALKOVÁ, Mária – ŠTEVÍK, Miroslav. Dejiny Rusínov na Spiši. Spišská Nová Ves, 2020, s. 123.

⁵⁶ ŠVORC, Peter. Poľnohospodárstvo na Spiši a jeho vývoj po roku 1945. In ŠVORC, Peter (Ed.). Spiš v kontinuite času/Zips in der Kontinuität der Zeit. Prešov-Bratislava-Wien, 1995, s. 226.

⁵⁷ Presídľovanie obyvateľstva. In Nové hlasy. Orgán národných výborov v okrese spišskonovoveskom, 13. 5. 1945, roč. 1, č. 5, s. 2.

⁵⁸ OLEJNÍK, Milan. The status of ethnic Germans in Slovakia in the period between the end of the World War II and commencement of their transfer out of Slovakia. In Človek a spoločnosť [Online]. 2002, roč. 5, č. 1, s. 1. Dostupné na internete: <<https://individualandsociety.org/sk/casopis/2002/1/the-status-of-ethnic-germans-in-slovakia-in-the-period-between-the-end-of-the-world-war-ii-and-commencement-of-their-transfer-out-of-slovakia>>

⁵⁹ GABZDILOVÁ – OLEJNÍK, Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953, s. 53.

⁶⁰ ŠA KE, A SN, f. Okresný národný výbor v Gelnici 1945-1948 (ďalej ONV GL), prezidiálne spisy, k. 5, sign. 1383/1945. Zaistenie hnutelnosti Nemcov, Maďarov, kolaborantov.

⁶¹ ŠA PO, A PP, f. ONV PP, Zápisnice rady a pléna ONV v Poprade 1945-1950, k. 2. Zápisnica rady zo dňa 23. januára 1947. Konfiškácie majetku.

⁶² ŠA KE, A SN, f. ONV GL, administratívne spisy, k. 73, sign. 20677/1948. Konfiškácia pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov a zradcov.

novenú finančnú čiastku.⁶³ Štátu museli zaplatiť aj obyvatelia resp. obce, ktoré sa dostali k nemeckým majetkom pri neskoršom prerozdeľovaní skonfiškovaného majetku, ktoré mal na starosti Osídľovací úrad pre Slovensko.⁶⁴ Noví vlastníci po finančnej úhrade dostali list vlastníctva a tým sa stali legálnymi držiteľmi nehnuteľnosti.⁶⁵ Nemeckým majiteľom, ktorí neevakovali a neboli odsunutí, domy väčšinou zostali. O pozemky, najmä ak boli väčšieho rozsahu, však mnohí z ostávšich Nemcov prišli.

Do rúk štátu sa dostali aj podniky spišských Nemcov. Najväčšie z nich boli znárodnené a stali sa štátnymi firmami. Niektoré menšie podniky mali krátky čas dočasných správco. Po roku 1948 boli aj tie znárodnené a stali sa štátnymi podnikmi, alebo zanikli, pričom ich majetok sa stal vlastníctvom štátu.⁶⁶ Peňažné ústavy spišských Nemcov sa dostali do likvidácie a ich imanie prepadlo v prospech štátu.⁶⁷ Môžeme konštatovať, že v priebehu niekoľkých povojnových rokov prišli spišskí Nemci z dôvodu rabovania sovietskymi vojakmi, domácimi obyvateľmi, znárodnením a konfiškáciami o objekty, pozemky, podniky a hnuťelný majetok v hodnote stoviek miliónov československých korún. Drvivá väčšina tohto majetku sa pôvodným majiteľom z radov spišských Nemcov nikdy nevrátila.

Odvlečenie spišských Nemcov do GULAGov

Hoci väčšina spišských Nemcov viac, alebo menej dobrovoľne evakovala s nemeckou armádou v septembri 1944 až januári 1945, niektorým Nemcom sa podarilo zostať vo svojich domovoch. Išlo najmä o staré, alebo choré osoby. Našli sa však medzi nimi aj ľudia v produktívnom veku, ktorí sa politicky neexponovali počas vojny a preto sa až tak neobávali príchodu Červenej armády. A práve tí boli jedným z hlavných cieľov príslušníkov sovietskej tajnej polície NKVD resp. jej protišpionážnej vetvy SMERŠ po oslobodení Spiša Červenou armádou koncom januára 1945.⁶⁸ Už krátko po príchode sovietskych vojakov na Spiš začali príslušníci NKVD a SMERŠ zatýkať predovšetkým osoby kolaborujúce s nacistami, alebo ľudáckym režimom. Preto bolo zrejme, že sa popri takýchto osobách zamerali aj na miestnych Nemcov.⁶⁹ Tí sa v očiach príslušníkov NKVD a SMERŠ previnili už len tým, že rozprávali po nemecky.⁷⁰ Iba málo zavážilo, či skutočne kolabo-

⁶³ ŠROMOVSKÝ, Martin. Hospodárska situácia v okrese Kežmarok v rokoch 1945 – 1948. In *Z minulosti Spiša XIX*. Levoča, 2011, s. 83-87.

⁶⁴ Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Poprad, f. Okresný národný výbor v Kežmarku 1945 – 1948, prezidiálne spisy, k. 8, sign. 409/1946. Konfiškácia majetku Maďarov, Nemcov a nepriateľov slovenského národa.

⁶⁵ ŠA KE, A SN, f. ONV GL, prezidiálne spisy, k. 5, sign. 1425/1945. Nemecké, zradcovské, maďarské, poľnohospodárske majetky.

⁶⁶ ŠA PO, SA LE, f. KS L, Firemná agenda 1872 – 1949, k. 553. Záležitosti týkajúce sa konfiškácií a uvalenia národnej správy na nemecký majetok v r. 1945 – 1948.

⁶⁷ CINTULOVÁ, Erika. Hospodárske pomery v meste po oslobodení. In BARÁTHOVÁ, Nora (Ed.). *História Kežmarku od 2. polovice 18. storočia*. Kežmarok, 2017, 169-171.

⁶⁸ POLLÁK, Miroslav. Gulagovské exody na Spiši v rokoch 1918 – 1948. In POLLÁK, Miroslav – ŠVORC, Peter. *Spišské exody v 20. storočí*. 2. vyd. Levoča, 2017, s. 219-220.

⁶⁹ PAVLIS, Juraj. Spišiaci v sovietskych gulagoch. In KREMPASKÁ, Zuzana – ŠTEVÍK, Miroslav (Eds.). *Spiš 9. Vlastivedný zborník*. Spišská Nová Ves, 2018, s. 281.

⁷⁰ KRAFČIKOVÁ, Utekali, aby zostali, s. 122.

rovali, počas vojny boli neutrálni alebo dokonca nacizmus otvorene odmietali. Príslušníci NKVD a SMERŠ mali totiž stanovené kvóty, ktoré museli splniť a tak zatýkali aj celkom nevinných ľudí. Často sa to dialo za pomoci miestnych udaváčov, ktorí si takto vybavovali účty, alebo zakrývali vlastnú vinu.⁷¹

Počas februára 1945 boli zatknutí zväzaní do zberných stredísk v Levoči, Košiciach a Humennom. Z Levoče boli zatknutí odvezení v priebehu marca 1945 do bývalých nemeckých táborov v Poľsku. Potom boli vlakmi prevezení do sovietskych táborov nútených prác známych ako GULAG. Už tento transport prebiehal v katastrofálnych podmienkach, ktoré viacerí neprežili.⁷² Najväčšie hrôzy však deportovaných čakali v pracovných táboroch na rôznych miestach Sovietskeho zväzu, kde väzni pracovali v neľudských podmienkach v baniach, v kameňolomoch, na stavbách, v priemysle a lesoch.⁷³ Mnohí z nich kvôli neznesiteľným útrapám zomreli. Odhaduje sa, že zo Spiša bolo do Sovietskeho zväzu odvelečených okolo 1500 osôb. Približne polovica z nich bola nemeckej národnosti.⁷⁴

Už od mája 1945 sa rodinní príslušníci odvelečených dožadovali ich prepustenia. Sprvoti neboli úspešní, avšak v ďalších mesiacoch sa československé orgány začali aktivizovať v snahe o prepustenie odvelečených. Ich snaha priniesla ovocie na sklonku roka 1945, kedy sa transportmi začali vracieť prví odvelečení medzi ktorými boli aj niekoľkí spišskí Nemci. Hlavná fáza repatriácie trestancov z GULAGov prebiehala až do roku 1953. Mnoho z tých, ktorí sa vrátili s podlomeným zdravím, zomrelo zanedlho po návrate.⁷⁵ Treba však povedať, že v porovnaní so Slováckmi mali spišskí Nemci väčší problém dostať sa z GULAGov. Súviselo to so stratou československého občianstva u Nemcov v ČSR. Napriek tomu sa viacerým spišským Nemcom, najmä tým, ktorí sa politicky neangažovali, prípadne sa angažovali proti nacizmu, podarilo aj tak dostať do späť Československa. Vyskytli sa aj prípady, že do ČSR sa vrátili Nemci považovaní za politicky nespôľahlivých a preto boli po návrate odsunutí do Nemecka.⁷⁶

Obete Přerovského masakru z radov spišských Nemcov⁷⁷

Po skončení druhej svetovej vojny 8. mája 1945 sa časť evakuovaných karpatských Nemcov vrátane Nemcov zo Spiša rozhodla zo Sudet a niekdajšieho Protektorátu Čechy a Morava, vrátiť naspäť do svojich domovov. Cestovali rôznymi dopravnými prostriedkami buď individuálne alebo vo väčších skupinách. Jeden z vla-

⁷¹ SZABÓ, Oklamaná mladosť, s. 142; s. 164.

⁷² SULAČEK, Jozef. Tragické osudy občanov odvelečených zo Spiša do stalinských gulagov v roku 1945. In Z minulosti Spiša XIII. Levoča, 2005, s. 213.

⁷³ OLEKŠÁK, Peter. Kostol sv. Bartolomeja v Hniezdnom v kultúrno-historických súvislostiach. Hniezdne, 2019, s. 193.

⁷⁴ SULAČEK, Tragické osudy občanov odvelečených zo Spiša do stalinských gulagov v roku 1945, s. 214.

⁷⁵ CINTULOVÁ, Erika. Situácia v meste po oslobodení. In BARÁTHOVÁ, Nora (Ed.). História Kežmarku od 2. polovice 18. storočia. Kežmarok, 2017, s. 158.

⁷⁶ ŠA PO, A PP, f. ONV PP, prezidiálne spisy, k. 26, sign. 314/1946. Zoznam československých osôb internovaných do ZSSR.

⁷⁷ Za konzultácie autor vyslovuje vďaka historikovi Františkovi Hýblovi, ktorý sa najviac venoval téme Přerovského masakru.

kových transportov, v ktorom boli Nemci zo stredného a východného Slovenska, sa počas cesty na Slovensko zastavil na stanici v Přerove.⁷⁸ Ľudia z tohto vlaku sa následne stali obeťami najväčšieho masakru nemeckého civilného obyvateľstva na území Československa po skončení druhej svetovej vojny. Pre lepšie pochopenie je treba uviesť túto udalosť do dobového kontextu. Po vojne v ovzduší odplaty za kolaboráciu s nacistami sa stávali v ČSR terčom vražedných útokov najmä sudetskí Nemci. Na Slovensku si ľudia s miestnymi Nemcami nevybavovali účty takým krvavým spôsobom ako tomu bolo v Čechách a na Morave. Přerovský prípad bol v tom ohľade výnimočný a vo všetkých smeroch vyčnieval nad inými podobnými incidentmi.⁷⁹ Hoci sa odohral na území Moravy, jeho aktérmi boli obyvatelia Slovenska a Spiša v prípade agresorov i obetí.⁸⁰

K tragédii v Přerove došlo v noci z 18. na 19. júna 1945. Vedľa vyššie spomínaného vlaku s nemeckými navrátilcami v tom čase stál vlak s príslušníkmi Prvého československého armádneho zboru, ktorí sa vracali z pražskej vojenskej prehliadky za účasti československého prezidenta Edvarda Beneša. Vo vojenskom vlaku bolo šesť transportov, pričom veliteľom jedného z nich bol poručík Karol Pazúr. Jeho podriadení, z ktorých viacerí pochádzali z Dobšinej, spoznali v susednom vlaku svojich nemeckých spoluobčanov z toho istého mesta. Dobšinskí vojaci spolu s Pazúrom a ďalšími kolegami prehľadali vlak s Nemcami s tým, že sa im snažili dokázať kolaboráciu s nacistami. Mala to však byť iba zámienka k ich okradnutiu a likvidácii.⁸¹

Večer 18. júna 1945 ozbrojení slovenskí vojaci na čele s Karolom Pazúrom vyliekli takmer tristo osôb z vlaku a nahnali ich na miesto za Přerovom s názvom Švédské šance.⁸² Na tomto mieste boli občania blízkej obce Lověšice prinútení vykopať spoločný masový hrob.⁸³ Krátko po polnoci 19. júna 1945 došlo k samotnému masakru. Obete sa museli najskôr vyzliecť a potom ich vojaci zastrelili. Vrahmi boli spomínaný Karol Pazúr, čatár ašpirant Bedřich Smetana, trinásť podriadených vojakov a paholok v Lověšiciach František Vaculík.⁸⁴ Nehybné telá potom nahádzali do pripraveného masového hrobu a zasypali. Vrahovia si medzi sebou rozdelili šatstvo, obuv, zlato, šperky a peniaze obetí.⁸⁵

Celkovo bolo pri Přerove v priebehu niekoľkých hodín zavraždených 267 osôb. Časť z nich pochádzala z Dobšinej a Janovej Lehoty pri Žiari nad Hronom.

⁷⁸ Státní okresní archiv Přerov (ďalej SOA P), f. Sbíрка rukopisů, inv. č. 79, k. 7. Vražda na švédských šancích. Zápis pro kroniku, 1974.

⁷⁹ STANĚK, Tomáš – VÁCLAVŮ, Lubor. Případ Přerov 18. června 1945. In *Historie a vojenství*, 1991, roč. 40, č. 3, s. 168.

⁸⁰ FILO, Rastislav – HARMATHA, Tibor – ŠILBERSKÝ, Aleš. Tragédia na Švédskych valoch pri Přerove. Bratislava, s. 24.

⁸¹ SOA P, f. Okresní soud Přerov, nespracovaný fond. T346-49. Výpověď Bedřicha Smetany z 9. srpna 1947.

⁸² SOA P, f. Okresní národní výbor Přerov, k. 39, sign. 12/1945. Usmrcení většího počtu Němců v Horní Moštěnici.

⁸³ Vzpomínky Josefa Kubíka, občana obce Lověšic č. 163, r. 1991. Osobní archiv Františka Hýbla.

⁸⁴ SOA P, f. Okresní prokuratura v Přerově, nespracovaný fond. ST9-49, sign. 3739/1947. František Vaculík a spol.

⁸⁵ SOA P, f. Okresní soud Přerov, nespracovaný fond. T346-49, sign. TkX 2282/1947. Výpověď Cyrila Mouchy nar. 9. 1. 1896 v Dřevohosticích ze dne 18. 7. 1947.

Približne polovica obetí bola zo Spiša. Najviac ich bolo z Mlynice. Ďalšie obeť z radov spišských Nemcov pochádzali z Holumnice, Popradu, Spišskej Soboty, Stráží, Starej Lesnej, Kežmarku, Matejoviec, Veľkej Lomnice, Huncoviec, Veľkého Slavkova a Smolníka. Väčšinu obetí tvorili ženy a deti. Najmenšie dieťa malo iba dva mesiace. I keď väčšinou išlo o Nemcov, medzi obeťami sa našlo aj niekoľko Maďarov a Slovákov.⁸⁶

Z vinníkov masakru boli odsúdení iba Bedřich Smetana a Karol Pazúr. Smetana bol odsúdený v roku 1947 na 12 rokov avšak trestu sa vyhol útekom do Izraela.⁸⁷ Karol Pazúr bol v roku 1949 odsúdený na 20 rokov väzenia. Z väzenia sa ale dostal už o tri roky neskôr na základe všeobecnej amnestie. Neskôr zastával vysoké funkcie vo Zväze protifašistických bojovníkov. V súvislosti s Karolom Pazúrom je možné spomenúť, že bol rodákom z Krompách, čiže bol krajanom spišských Nemcov, za ktorých vraždu niesol najväčšiu zodpovednosť.⁸⁸ Pozostatky ženských a detských obetí Přerovského masakru boli exhumované, spopolnené a pietne uložené na cintoríne v Olomouci v roku 1947. Spopolnené pozostatky mužských obetí boli v tom istom roku pochované na přerovskom cintoríne.⁸⁹ Keďže k masakru došlo mesiac po skončení druhej svetovej vojny v Európe, nie je možné ho považovať za vojnový zločin, ale za masovú vraždu v čase mieru.

Návrat evakuovaných Nemcov späť na Spiš a ich následná internácia v rokoch 1945 až 1946

Přerovský prípad bol v rámci návratu spišských Nemcov do svojich domovov výnimočnou udalosťou. Väčšine rozhodnutých pre návrat sa podarilo dostať domov, i keď treba povedať, že nezriedka bola ich cesta mimoriadne strastiplná. Zo všetkých evakuovaných spišských Nemcov sa rozhodla vrátiť späť približne jedna tretina. Návrat časti spišských Nemcov do svojich domovov prebiehal od apríla do augusta 1945. Neskôr sa Nemci vracali už len ojedinele.⁹⁰ Hlavnými dôvodmi návratu boli zrušenie evakuačných priestorov v Sudetoch a Rakúsku, snaha získať späť nehnuteľný majetok, ktorý na Spiši zanechali a zviazanosť s rodným krajom.⁹¹ Dve tretiny evakuovaných spišských Nemcov sa rozhodli zostať v Nemecku, Rakúsku, alebo Sudetoch po zverejnení záverov Postupimskej konferencie o vysídlení Nemcov a po vydaní ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb. o strate československého štátneho občianstva.⁹²

Pre Slovákov a Rusínov usadených v domoch po Nemcoch a tiež pre československé orgány bol návrat spišských Nemcov na jar a v lete 1945 veľkým

⁸⁶ HÝBL, František. Krvavá noc na Švédských šancích nedaleko Přerova 18. a 19. července 1945. Přerov, 2018, s. 87.

⁸⁷ SOA P, f. Okresní soud Přerov, nespracovaný fond. T346-49. Zpráva vojenského prokurátora v Bratislavě ze dne 27. 8. 1947.

⁸⁸ RAŠLA, Anton. Spomienky spoza mreží. Banská Bystrica, 1998, s. 98.

⁸⁹ HÝBL, Krvavá noc na Švédských šancích nedaleko Přerova 18. a 19. července 1945, s. 75.

⁹⁰ OLEJNÍK, Nemecká komunita na Spiši v rokoch 1918 – 1948, s. 144.

⁹¹ DZIAKOVÁ, Veronika. Spišští Nemci z okresu Kežmarok v rokoch 1945 – 1948. In Z minulosti Spiša XXIII. Levoča, 2015, s. 137.

⁹² GABZDILOVÁ – OLEJNÍK, Karpatský Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953, s. 60.

šokom. Niektorí Nemci, ktorí svoje domy našli prázdne, sa v nich aspoň načas mohli usídlieť. Problém bol s obydliami, ktoré prichodivší Nemci našli obsadené Slováckmi, Rusínmi a ďalšími skupinami obyvateľstva. Novousadlíci sa odmietali vysťahovať, zatiaľ čo Nemci sa dožadovali svojich nehnuteľností. Pre československé orgány to bola nečakaná a nepríjemná situácia, ktorú museli urýchlene riešiť. Riešením sa ukazovalo zriadenie internačných táborov, do ktorých by boli karpatskí a medzi nimi i spišskí Nemci sústredení.⁹³

Na západnom Slovensku začali sústreďovacie tábory pre karpatských Nemcov vznikáť už od začiatku apríla 1945. Na Spiši vznikli prvé sústreďovacie tábory 18. 4. v Matejovciach a 23. 5. 1945 v Kežmarku-Priadeľni. V ďalších mesiacoch postupne vznikali takéto tábory aj na ďalších miestach Spiša. Na jar 1945 mal vznik a sústreďovanie Nemcov do táborov živelný charakter. V tom čase neexistovali ústredný úrad poverený správou a riadením táborov ani celoslovenské smernice určujúce postup voči Nemcom. Preto sústreďovanie Nemcov do táborov realizovali najmä ONV a MNV za pomoci Zboru národnej bezpečnosti (ZNB).⁹⁴ Keďže sústreďovanie Nemcov do táborov bolo spočiatku považované za krátkodobé, nebudovali sa nové objekty, ale využívali sa budovy s väčšou kapacitou ako napríklad kasárne, kúpele, kaštiele, bývalé nemecké školy, či pracovné tábory z čias slovenského štátu.⁹⁵ Spišskí Nemci vracajúci sa domov boli občas odchyťávaní už počas cesty a umiestňovaní v najbližšom sústreďovacom tábore. Bolo tomu tak napríklad v prípade Nemcov z Chmeľnice, ktorí sa takto dostali do tábora v Novákoch.⁹⁶

V súvislosti so zaisťovaním Nemcov zo Spiša a východného Slovenska v táboroch mala veľký význam porada zástupcov okresných národných výborov a okresných veliteľov Národnej bezpečnosti v Poprade 14. júna 1945, ktorej sa zúčastnil aj Gustáv Husák ako povereník SNR pre veci vnútorné. Husák vtedy prehlásil, že každý Nemec má byť zo Spiša vysťahovaný a preto majú byť všetci príslušníci tejto komunity internovaní s výnimkou antifasistov.⁹⁷ Tri dni pred poradou v Poprade Povereníctvo pre veci vnútorné poverilo centrálnym riadením táborov Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti (VI. Oddelenie), ktoré postupne preberalo pod správu internačné zariadenia na Slovensku. V priebehu ďalších mesiacov sa definitívne vytvoril legislatívny rámec a celoslovensky platné smernice pre sústreďovacie tábory.⁹⁸

Československé orgány sa snažili spišských Nemcov dostať do táborov dobrovoľným i nedobrovoľným spôsobom. Nemci sa mali do táborov v prvom rade

⁹³ GABZDILOVÁ, Soňa. Sústreďovacie tábory na Slovensku v roku 1945. In *Človek a spoločnosť* [Online]. 2012, roč. 15, č. 3, s. 13. Dostupné na internete: <<https://individualandsociety.org/sk/casopis/2012/3/sustredovacie-tabory-na-slovensku-v-roku-1945>>.

⁹⁴ ŠA PO, A PP, f. ONV, Zápisnice rady a pléna ONV v Poprade, k. 1. Zápisnica rady zo dňa 7. júna 1945.

⁹⁵ GABZDILOVÁ, Sústreďovacie tábory na Slovensku v roku 1945, s. 13.

⁹⁶ KRAFČÍKOVÁ, *Utekali, aby zostali*, s. 114.

⁹⁷ GABZDILOVÁ – OLEJNÍK, *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*, s. 62.

⁹⁸ GABZDILOVÁ – OLEJNÍK, *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*, s. 66.

prihlásiť dobrovoľne, čo urobil iba málokto. Preto boli Nemci chytaní a násilne v táboroch umiestňovaní najmä príslušníkmi Zboru národnej bezpečnosti. Viacero obyvateľov nemeckej národnosti sa pred internáciou ukrývalo na rôznych miestach, predovšetkým v lesoch neďaleko bydliska. Mnohých napriek tomu nakoniec chytili a umiestnili v táboroch. Do táborov boli umiestňovaní tak prichádzajúci evakuanti, ako aj tí, ktorí sa na prelome rokov 1944 a 1945 rozhodli zostať vo svojich domovoch.⁹⁹

Podmienky v sústreďovacích táboroch na Spiši boli veľmi nevyhovujúce. Vo viacerých táboroch bolo málo miesta pre príliš veľký počet ľudí. V táboroch bola zlá hygiena, nedostatočná zdravotná starostlivosť a problémy so stravovaním.¹⁰⁰ Situácia bola na jar a v lete 1945 ohľadne nedostatku stravy taká zlá, že dozorcovia si mysleli, že Nemci poumierajú od hladu. Postupne sa situácia v tomto smere aspoň čiastočne zlepšila okrem iného aj vďaka tomu, že niektorým ľuďom bolo umožnené pozbierať si zemiaky zo svojich polí.¹⁰¹ Hygiena a zdravotná starostlivosť však boli aj naďalej mimoriadne nevyhovujúce. K tomu sa na jeseň a v zime pridal problém s nedostatkom paliva. Najchladnejšie mesiace roka tak väčšina internovaných Nemcov prežila vo veľkom chlade. Kvôli zlým podmienkam viacero internovaných ťažko ochorelo, pričom niekoľko z nich chorobám dokonca podľahlo.¹⁰² Okrem zlých podmienok internovaní Nemci trpeli v táboroch aj krádežami a násilnými trestnými činmi zo strany dozorcov.¹⁰³ Niektoré tábory boli po niekoľkých mesiacoch zrušené, prípadne z existujúcich táborov bola prepustená časť osôb. Mohli sa síce vrátiť do svojich domovov (ak v nich nikto iný nebol), avšak boli naďalej sledovaní a evidovaní ako tí, čo mali byť odsunutí.

Internovaní Nemci pracovali buď priamo v táboroch alebo mimo nich.¹⁰⁴ Muži pracovali najmä pri poľnohospodárskych prácach v okolitých obciach. Niekde boli nútení pomáhať národným výborom čistiť opustené a zdevastované domy a hospodárske objekty, ako to bolo napríklad v Matejovciach pri Poprade.¹⁰⁵ Ženy boli zamestnané predovšetkým ako pomocníčky v domácnostiach, alebo ako upratovačky na úradoch.¹⁰⁶ Mzdu zamestnávateľ vyplácal vedeniu tábora, ktoré strhávalo poplatky za stravu a ubytovanie.¹⁰⁷

Prácu mimo táborov využili viacerí spišskí Nemci na útek. Vďaka tomu sa potom niektorým podarilo vyhnúť následnému odsunu. Niekoľkí Nemci utiekli

⁹⁹ SZABÓ, Oklamaná mladosť, s. 166.

¹⁰⁰ ŠA PO, A PP, f. ONV KK, k. 8, sign. 274/1946. Sústredenie lekárov nemeckej národnosti.

¹⁰¹ OLEJNÍK, Nemecká komunita na Spiši v rokoch 1918 – 1948, s. 147.

¹⁰² Archív Ústavu pamäti národa v Bratislave (ďalej A ÚPN), f. Zberné, internačné a pracovné tábory a tábory nútených prác na Slovensku a v Čechách 1939 – 1953; Pracovný tábor Kežmarok 1945 – 1946, Ranné správy, 1946, inv. č. 2.

¹⁰³ S. GABZDILOVÁ – M. OLEJNÍK, Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953, s. 70.

¹⁰⁴ ŠA PO, A PP, f. ONV PP, prezidiálne spisy, k. 1, sign. 665/1945. Zoznam zaistených osôb pre pracovný tábor v Kvetnici.

¹⁰⁵ ŠVORC, Peter. Poľnohospodárstvo. In CHALUPECKÝ, Ivan a kol. Dejiny Popradu. Košice, 1998, s. 403.

¹⁰⁶ GABZDILOVÁ, Sústreďovacie tábory na Slovensku v roku 1945, s. 14.

¹⁰⁷ SULAČEK, Kežmarskí Nemci koncom druhej svetovej vojny, s. 47.

aj priamo z táborov.¹⁰⁸ Využili skutočnosť, že dozorcov bolo málo a tým pádom nedokázali všetko ustriechnuť.¹⁰⁹ Viacero spišských Nemcov sa usilovalo získať výnimky z umiestnenia v internačných táboroch. Snažili sa ich dosiahnuť ešte pred internovaním, ale aj potom ako sa už dostali do táborov. Väčšina v tomto snažení nebola úspešná. Niektorým sa však podarilo získať výnimku. Išlo najmä o ľudí, ktorí sa zapojili do protifašistického odboja.¹¹⁰

Začiatkom septembra 1945 bolo v 64 táboroch na Slovensku 26 296 ľudí, ktorých strážilo 236 strážcov. V táboroch bola teda menej ako polovica karpatských Nemcov, ktorí sa vtedy nachádzali na slovenskom území. Najväčším táborom na Spiši a piatym najväčším na Slovensku bol tábor v Gelnici, v ktorom bolo v tom čase 1317 osôb. V ostatných táboroch na Spiši sa počet internovaných pohyboval medzi 100 a 1000.¹¹¹ Na Spiši existovalo v rokoch 1945 a 1946 24 sústreďovacích táborov.¹¹² Väčšina zanikla do konca roka 1945. Menšia časť, ako napríklad tábor Kežmarok-Hrad, bola zrušená do konca leta 1946.¹¹³ Posledný bol 16. septembra 1946 zrušený tábor v Poprade, ktorý sa v poslednej fáze svojej existencie pretransformoval na odsunový tábor. Stráž vo väčšine táborov vykonával ZNB. V menšej miere stráž vykonával MNV, ONV, vojsko prípadne civili.¹¹⁴

Odsun spišských Nemcov v roku 1946

O vysídlení obyvateľov nemeckej národnosti z Československa sa v prostredí domáceho a zahraničného československého odboja rozprávalo najmenej rok pred skončením druhej svetovej vojny. Po oslobodení Slovenska Červenou armádou sa možnosť realizácie tejto myšlienky ukazovala čoraz reálnejšou.¹¹⁵ V súlade s tým československá vláda uznávala kolektívnu vinu všetkých Nemcov v obnovenom Československu. Definitívne rozhodnutie v záležitosti vysídlenia padlo na Postupimskej konferencii, ktorá skončila 2. augusta 1945. V ten istý deň podpísal československý prezident Edvard Beneš dekrét č. 33/1945 Zb., ktorým obyvatelia ČSR nemeckej národnosti stratili československé štátne občianstvo. Tento dekrét vytvoril podmienky na vysídlenie Nemcov z Československa. Od chvíle jeho uvedenia do platnosti sa ako ľudia bez československého občianstva totiž

¹⁰⁸ Do konca roka 1947 zo sústreďovacích táborov ušlo 2152 osôb nemeckej národnosti. SIVOŠ, Jeruguš. Bez rozsudku. Pracovné tábory, sústreďovacie tábory a tábory nútenej práce na Slovensku 1945 – 1953. Bratislava, 2011, s. 68.

¹⁰⁹ A ÚPN, f. Zberné, internačné a pracovné tábory a tábory nútených prác na Slovensku a v Čechách 1939 – 1953; Pracovný tábor Kežmarok 1945 – 1946, Situačné správy zaisťovacieho a sústreďovacieho tábora v Kežmarku, 1945 – 1946, inv. č. 1.

¹¹⁰ DZIAKOVÁ, Spišskí Nemci z okresu Kežmarok v rokoch 1945 – 1948, s. 137.

¹¹¹ SIVOŠ, Bez rozsudku, s. 60.

¹¹² SIVOŠ, Bez rozsudku, s. 215-218.

¹¹³ ŠA PO, A PP, f. ONV KK, k. 105, sign. 14027/1946. Zrušenie a likvidácia sústreďovacieho tábora v Kežmarku-Hrad.

¹¹⁴ ŠA PO, A PP, f. Mestský národný výbor v Poprade 1945 – 1949 (ďalej MNV PP), k. 3. Knihy evidenčné. Evidencia zaistených osôb v pracovnom útvare Poprad 1945.

¹¹⁵ OLEJNÍK, Milan – GABZDILOVÁ, Soňa. Odsun nemeckej menšiny zo Spiša v rokoch 1945 – 1948. In ŠVORC, Peter (Ed.). Spiš v kontinuite času/Zips in der Kontinuität der Zeit. Prešov-Bratislava-Wien, 1995, s. 216.

Nemci stali v ČSR cudzincami. Ako cudzinci mali byť všetci Nemci z Československa vysídlení.¹¹⁶

Ďalším dôležitým krokom vo veci odsunu bolo zo strany československých orgánov zistiť, kto sú vlastne osoby nemeckej národnosti. V rokoch 1938 a 1940 sa síce konali sčítania obyvateľstva, ale tie už neboli v roku 1945 aktuálne, pretože medzi tým došlo k výrazným pohybom v rámci nemeckého obyvateľstva na Slovensku.¹¹⁷ Najvýznamnejším pohybom bola evakuácia Nemcov v roku 1944 a na začiatku roka 1945. Z toho dôvodu československé orgány v prvej polovici roka 1946 vykonali súpis nemeckého obyvateľstva.¹¹⁸ Podľa denníka Hlas práce z 23. apríla 1947 sa pred odsunom na Slovensku nachádzalo 62 643 Nemcov.¹¹⁹

S odsunom Nemcov sa rýchlo stotožnili všetky Okresné národné výbory na Spiši.¹²⁰ Práve okresné národné výbory patrili v ďalších mesiacoch k hlavným realizátorom vysídlenia v sídlach, ktoré mali vo svojej pôsobnosti. Preto sa pri ONV vytvárali komisie pre odsun Nemcov.¹²¹ V priebehu prvej polovice roka 1946 boli postupne zrušené všetky zostávajúce sústredňovacie tábory na Spiši a nahradili ich dva odsunové tábory – v Poprade a Krompachoch. Odsunový tábor v Krompachoch bol však zakrátko zrušený a nahradil ho odsunový tábor v Košiciach. Najprv sa predpokladalo, že Nemci zo Spiša a zo Slovenska budú odsunutí najneskôr na prelome rokov 1945 a 1946. Z rôznych dôvodov, predovšetkým kvôli nepripravenosti okupovaného Nemecka prijať vysídlencov, sa však odsun stále odďaľoval. Ešte pred samotným odsunom sa hovorilo, že vysídlení budú smerovať do americkej okupačnej zóny. Viacerí spišskí Nemci, viediac, že tak či onak budú vysídlení, sa dobrovoľne začali hlásiť na odsun do tejto zóny.¹²²

Keď sa však spišskí Nemci dozvedeli, že vysídľovať sa bude aj do sovietskej okupačnej zóny, začali vo veľkom utekať zo zostávajúcich sústredňovacích táborov a neskôr aj z odsunových táborov.¹²³ Do lesov utekali tiež Nemci, ktorí sa

¹¹⁶ GOTTAS, Friedrich. Lange vergessen! – Wieder entdeckt? Einige Anmerkungen zur Geschichte einer „besonderen“ ostmitteleuropäischen Kulturregion und der Rolle der „Zipser Sachsen.“ In FETKO, Filip – ŠTEVÍK, Miroslav (zost.) Pocta Ivanovi Chalupeckému. Zborník príspevkov k slovenským dejinám vydaný pri príležitosti osemdesiatin doc. PhDr. Ivana Chalupeckého. Levoča, 2012, s. 95.

¹¹⁷ ŠA PO, A PP, f. MNV PP, k. 3. Knihy evidenčné, evidencia osôb nemeckej a maďarskej národnosti podľa sčítania v roku 1938, 1940.

¹¹⁸ ŠA KE, A SN, f. ONV GL, prezidiálne spisy, k. 9, sign. 191/1946. Odsun príslušníkov nemeckej národnosti z ČSR. ŠA KE, A SN, f. ONV GL, prezidiálne spisy, k. 9, sign. 428/1946. Súpis Maďarov a Nemcov na Slovensku. ŠA KE, A SN, f. ONV GL, prezidiálne spisy, k. 9, sign. 437/1946. Maďari a Nemci – súpis. ŠA KE, A SN, f. ONV GL, prezidiálne spisy, k. 9, sign. 2565/1946. Zoznam Nemcov určených k odsunu podľa rozhodnutia Povereníctva vnútra, odbor V/5 v Bratislave z okresu Gelnica.

¹¹⁹ GABZDILOVÁ – OLEJNÍK, Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953, s. 107.

¹²⁰ ŠA PO, A PP, f. ONV PP, Zápisnice rady a pléna ONV v Poprade 1945 – 1950, k. 2. Zápisnica rady zo dňa 20. júna 1945. Pamätný zápis z historickej pracovnej porady o vysťahovaní Nemcov a Maďarov.

¹²¹ ŠA PO, A PP, f. ONV KK, prezidiálne spisy, k. 8, sign. 419/1946. Zriadenie komisie pre odsun Nemcov.

¹²² OLEJNÍK, Nemecká komunita na Spiši v rokoch 1918 – 1948, s. 152.

¹²³ OLEJNÍK, A community in dire straits – situation of ethnic Germans in Slovakia during years 1944 – 1946, s. 19.

nachádzali vo svojich domovoch a ich mená boli na zoznamoch osôb určených k odsunu.¹²⁴ Bezpečnostné zložky osoby nemeckej národnosti chytali s väčším alebo menším úspechom. Najmenej úspešné boli v Chmeľnici. Tamojší Nemci vďaka podplateniu strážnikov ušli z odsunového tábora v Poprade.¹²⁵ Potom sa ukrývali v lesoch pri Chmeľnici. Tam prečkali niekoľko mesiacov až kým sa situácia neupokojila. Odsunutých bolo napokon iba niekoľko desiatok Chmeľničanov. Väčšina nemeckých obyvateľov obce sa odsunu vyhla.¹²⁶ Nemci v iných častiach Spiša toľko šťastia nemali. Útekem a ukrývaním sa podarilo vyhnúť vysídleniu iba niekoľkým z nich.¹²⁷ Zvrátiť odsun sa poniektorí snažili podávaním žiadostí o vyňatie z odsunu.¹²⁸ Argumentovali najmä svojou nenahraditeľnosťou pre ekonomiku štátu alebo antifašistickým postojom.¹²⁹ Niektorí dôvodili zmiešaným manželstvom, zlým zdravotným stavom, alebo vysokým vekom.¹³⁰ Našli sa aj takí, ktorí sa z odsunu chceli vykúpiť úplatkami. Kladne však bola vybavená len časť žiadostí.¹³¹ Bolo to okrem iného aj z dôvodu, že vládni predstavitelia neskôr rozhodli o vysídlení antifašistov.¹³²

K samotnému odsunu Nemcov zo Slovenska sa po niekoľkomesačných prípravách, ktoré zahŕňali vypracovanie zoznamov osôb určených odsunu a ďalšie náležitosti, prišlo 30. apríla 1946. Vtedy bol z Petržalky vypravený prvý vlak s Nemcami. Tento transport smeroval do amerického okupačného pásma. Zanedlho nasledovali transporty aj z ďalších odsunových táborov na Slovensku. Spočiatku smerovali len do amerického okupačného pásma, od júna aj do sovietskeho okupačného pásma. Z odsunového tábora v Poprade sa mal prvý transport vypraviť koncom mája, avšak sovietska strana ho neustále oddŕažovala. S príchodom nemeckých vysídlených mala totiž veľké problémy. Bez problémov sa v tejto záležitosti nezaobišla ani americká strana.¹³³

Z Popradu odišiel prvý vlak s vysídlenými 20. júla 1946. Po ňom až do 16. septembra 1946 z popradskej stanice nasledovali ďalšie transporty. Celkovo išlo o päť transportov z ktorých štyri smerovali do sovietskej a jeden do americkej

¹²⁴ DZIAKOVÁ, Spišskí Nemci z okresu Kežmarok v rokoch 1945 – 1948, s. 148.

¹²⁵ ŠA PO, A SL, f. ONV SL, k. 28, sign. 13/1946. Zoznam Nemcov, ktorí ušli zo sústredovacieho tábora Poprad.

¹²⁶ KRAFČÍKOVÁ, Utekali, aby zostali, s. 133.

¹²⁷ ŠA PO, A PP, f. MNV PP, prezidiálne spisy, k. 4, sign. 82/1946. Zoznam nesústredených osôb nemeckej národnosti z Popradu, Spišskej Soboty, Veľkej.

¹²⁸ ŠA PO, A SL, f. Miestny národný výbor v Chmeľnici 1946 – 1975, k. 6, sign. 1975/1946. Žiadosť o prepustenie z tábora a vyňatie z odsunu, 1947.

¹²⁹ ŠA PO, A SL, f. ONV SL, k. 28, sign. 11607/1946. Zoznam osôb, ktoré dostali rozhodnutie poverenictva vnútra, že nepodliehajú odsunu. ŠA KE, A SN, f. ONV GL, prezidiálne spisy, k. 20, sign. 129/1947. Nenahraditeľní a nepostrádateľní odborníci nemeckej národnosti – šetrenie pre definitívne rozhodovanie o vylúčení z odsunu.

¹³⁰ ŠA PO, A PP, f. ONV KK, prezidiálne spisy, k. 124, sign. 8771/1948. Zoznam osôb nemeckej národnosti nepodliehajúcich odsunu (miešané manželstvá, antifašisti, odborníci a staroba).

¹³¹ ŠA PO, A PP, f. ONV KK, administratívne spisy, k. 71, sign. 1395/1945. Udeľovanie výnimky Nemcom-antifašistom.

¹³² GABZDILOVÁ – OLEJNÍK, Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953, s. 128.

¹³³ GABZDILOVÁ – OLEJNÍK, Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953, s. 113.

zóny. V každom z transportov sa nachádzalo okolo 1200 osôb. Z popradskej stanice teda bolo odsunutých vyše 6000 ľudí.¹³⁴ Patrili medzi nich aj osoby, ktoré boli krátko internované v odsunovom tábore v Krompachoch a potom v odsunovom tábore v Košiciach.¹³⁵ Ten bol zrušený 1. 8. 1946, pričom jeho obyvatelia boli presunutí práve do Popradu. Treba tiež povedať, že mnoho spišských Nemcov bolo odsunutých okrem Popradu aj z Petržalky¹³⁶ a najmä z Novák.¹³⁷ Bolo tomu tak z dôvodu, že pri návrate z evakuácie ani nedošli domov na Spiš, ale cestou boli chytení a umiestnení do tábora na západnom, alebo strednom Slovensku. Do Novák smerovali neskôr aj osoby z popradského tábora, ktorý bol zrušený v druhej polovici septembra 1946.¹³⁸ Od toho času sa transfer všetkých Nemcov zo Slovenska realizoval výhradne z Novák. V októbri 1946 boli odtiaľ vypravené štyri vlaky – dva do americkej a dva do sovietskej zóny.¹³⁹ Posledný transport bol vypravený 21. októbra 1946. Tým bola ukončená hlavná fáza vysídlenia Nemcov zo Slovenska.¹⁴⁰ Cesta vlakmi do Nemecka bola pre vysídlenecov veľmi náročná. Niekoľko slabých a chorých jedincov ju neprežilo. Vysídlení si mohli so sebou vziať len najnutnejšie veci a obmedzenú sumu peňazí. Do novej vlasti tak prichádzali s minimálnym majetkom.

Podľa údajov V. odboru Povereníctva vnútra bolo v rámci hlavnej fázy odsunu od apríla do októbra 1946 vypravených z odsunových táborov 27 vlakových transportov z čoho bolo 16 z nováckeho tábora.¹⁴¹ Zo Slovenska bolo týmto spôsobom vysídlených viac ako 32 000 osôb. Približne tretina z nich bola zo Spiša.¹⁴² V ďalšom období sa počítalo s dodatočnými odsunmi Nemcov zo Slovenska. Pôvodné veľké plány, ktorých cieľom bolo vysídliť všetkých Nemcov vrátane antifašistov, však zostali nenaplnené.¹⁴³ V priebehu rokov 1947 a 1948 bolo zo Slovenska odsunutých už len niekoľko stoviek nemeckého obyvateľstva medzi ktorými boli aj Nemci zo Spiša. Väčšinou išlo o rodinných príslušníkov ľudí,

¹³⁴ ŠA PO, A PP, f. ONV KK, administratívne spisy, k. 171, sign. 2066/1948. Zoznam Nemcov odsunutých z okresu Kežmarok.

¹³⁵ Do konca roka 1947 zo sústredovacích táborov ušlo 2152 osôb nemeckej národnosti. SIVOŠ, Bez rozsudku, s. 67.

¹³⁶ ŠA KE, A SN, f. ONV GL, prezidiálne spisy, k. 20, sign. 217/1947. Odsun Nemcov zo Slovenska – menný zoznam.

¹³⁷ ŠA PO, A SL, f. ONV SL, k. 28, sign. 2002/1946. Zoznamy odsunutých Nemcov z tábora Nováky do Nemecka (obce Lomnička, Podolíneč) a z tábora Petržalka.

¹³⁸ DZIAKOVÁ, Spišskí Nemci z okresu Kežmarok v rokoch 1945 – 1948, s. 150.

¹³⁹ ŠA KE, A SN, f. ONV GL, prezidiálne spisy, k. 20, sign. 240/1947. Odsun Nemcov zo Slovenska – menný zoznam. ŠA KE, A SN, f. ONV GL, prezidiálne spisy, k. 20, sign. 239/1947. Odsun Nemcov zo Slovenska – menný zoznam.

¹⁴⁰ ŠA KE, A SN, f. ONV GL, prezidiálne spisy, k. 20, sign. 237/1947. Odsun Nemcov zo Slovenska – menný zoznam.

¹⁴¹ Do konca roka 1947 zo sústredovacích táborov na Slovensku ušlo 2152 osôb nemeckej národnosti. SIVOŠ, Bez rozsudku, s. 68.

¹⁴² OLEJNÍK, Nemecká komunita na Spiši v rokoch 1918 – 1948, s. 154.

¹⁴³ ŠA KE, A SN, f. ONV GL, prezidiálne spisy, k. 20, sign. 247/1947. Zasadnutie výberovej komisie pre odsunu Nemcov zo Slovenska 30. 12. 1947 v Gelnici. ŠA KE, A SN, f. ONV GL, prezidiálne spisy, k. 22, sign. 456/1947. Utvorenie komisie pre odsun. ŠA PO, A PP, f. ONV KK, administratívne spisy, k. 176, sign. 6032/1948. Zoznam Nemcov podliehajúcich a nepodliehajúcich odsunu v okrese.

ktorí sa už nachádzali v Nemecku. Československé úrady takto chceli spojiť rozdelené rodiny.¹⁴⁴ Viacerí spišskí Nemci, ktorí boli na jeseň 1946 prevezení do odsunového tábora v Novákoch, boli napokon prepustení. Odsunu sa vyhli aj tí spišskí Nemci, ktorí sa v priebehu roka 1946 ukrývali, ako to bolo v prípade spomínaných Chmeľničanov.¹⁴⁵

Spišskí Nemci pred Národným súdom a ľudovými súdmi po druhej svetovej vojne

Po obnovení Československej republiky začali pôsobiť ľudové súdy. Tieto mimoriadne súdy mali súdiť tých, ktorí sa počas druhej svetovej vojny akýmkoľvek spôsobom dopustili kolaborácie s nacistami. Ľudové súdy však niekedy súdili a odsúdili aj ľudí, ktorí v skutočnosti nemali s nacizmom nič spoločné. Medzi kolaborantami súdenými ľudovými súdmi sa ocitli aj karpatskí Nemci a medzi nimi aj Nemci zo Spiša. Pre väčšinu týchto osôb však odsúdenie, alebo oslobodenie nemalo reálny význam, pretože mnohí z nich boli vysídlení.¹⁴⁶ Niekedy však nacisti z radov spišských Nemcov dostali najvyšší trest, ktorý bol aj vykonaný, ako to bolo v prípade člena Heimatschutzu Vojtecha Luxa, ktorý bol popravený na súde v Levoči.¹⁴⁷

Tých obyvateľov Slovenska, ktorí sa najviac politicky exponovali počas existencie slovenského štátu súdili na Národnom súde. Aj v jeho prípade išlo o mimoriadny súd, ktorý pôsobil iba krátke obdobie po druhej svetovej vojne. Na tomto súde boli súdení dvaja vysokopostavení funkcionári Deutsche Partei zo Spiša – Sigmund Keil a Matthias Nitsch. Poslanec slovenského snemu Sigmund Keil zo Švedlára bol odsúdený na trest smrti, ktorý bol vykonaný 26. júna 1946.¹⁴⁸ Člena Štátnej rady Kežmarčana Matthiasa Nitscha odsúdili na dvadsať rokov väzenia.¹⁴⁹

Viacerí karpatskí Nemci exponovaní v Deutsche Partei boli Národným súdom alebo ľudovými súdmi odsúdení v neprítomnosti. Za všetkých je možné spomenúť predovšetkým vodcu Deutsche Partei Franza Karmasina, ktorý bol v neprítomnosti odsúdený na trest smrti. Keďže však pred koncom vojny stihol ujsť do Nemecka, rozsudok nebol vykonaný.¹⁵⁰ Podobne sa vyhli trestu aj niektorí ďalší funkcionári Deutsche Partei, ktorí koncom roka 1944 a na začiatku roka 1945 evakovali na západ.

¹⁴⁴ DZIAKOVÁ, Spišskí Nemci z okresu Kežmarok v rokoch 1945 – 1948, s. 151.

¹⁴⁵ SULAČEK, Kežmarskí Nemci koncom druhej svetovej vojny, s. 49.

¹⁴⁶ GABZDILOVÁ – OLEJNÍK, Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953, s. 88-89.

¹⁴⁷ BARÁTHOVÁ, História Kežmarku od 2. polovice 18. storočia, s. 160.

¹⁴⁸ Dokumenty z procesu so Sigmundom Keilom sú uložené v Slovenskom národnom archíve: SNA, f. Národný súd 1945 – 1947 (ďalej NS), k. 28. Sigmund Keil.

¹⁴⁹ Dokumenty z procesu s Matthiasom Nitschom sú uložené v Slovenskom národnom archíve: SNA, f. NS, k. 33. Matej Nitsch.

¹⁵⁰ Dokumenty z procesu s Franzom Karmasinom sú uložené v Slovenskom národnom archíve: SNA, f. NS, k. 136-138. Ing. František Karmasin.

Likvidácia nemeckého školstva, spolkov a evanjelickej cirkvi na Spiši a prepúšťanie spišských Nemcov zo zamestnania po druhej svetovej vojne

Po obnovení ČSR boli karpatskí Nemci popri zbavení československého občianstva výrazne obmedzovaní prakticky vo všetkých oblastiach života. V búrlivom období kedy väčšina z nich bola buď evakuovaná, alebo odsunutá stratili zvyšní Nemci na Slovensku a Spiši nárok na svoje školstvo, kultúrny život a vlastnú evanjelickú cirkev.

Kvôli evakuácii a prechodu frontu sa na jeseň a v zime 1944 na Spiši prestalo vyučovať na nemeckých školách. I keď sa situácia na jar 1945 vďaka skončeniu druhej svetovej vojny upokojila, vyučovanie na nemeckých školách nebolo obnovené. Kľúčovým bolo v tomto smere nariadenie Košického vládneho programu z apríla 1945, ktoré vylučovalo vyučovanie v nemeckých školách.¹⁵¹ Majetok pôvodných nemeckých škôl pripadol československému štátu.¹⁵²

Po obnovení ČSR bola tak ako Hlinkova slovenská ľudová strana rozpustená aj jediná strana Nemcov na Slovensku – Deutsche Partei.¹⁵³ Súčasne s tým boli v máji 1945 nariadením SNR č. 51/1945 rozpustené spolky zviazané s Deutsche Partei.¹⁵⁴ Takto bol rozpustený aj najvýznamnejší spolok spišských Nemcov – Karpathenverein.¹⁵⁵ Nástup tzv. ľudovej demokracie v roku 1945 výrazne poznačil Nemeckú evanjelickú cirkev a. v. na Slovensku, ktorá bola počas slovenského štátu samostatná. Zbor povereníkov Slovenskej národnej rady v auguste 1945 zrušil jej ústavu. Bol tak nastolený stav spred roka 1939, kedy existovala iba jedna Evanjelická cirkev a. v. na Slovensku.¹⁵⁶ Majetky zrušenej nemeckej evanjelickej cirkvi mali pripadnúť Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku.¹⁵⁷ Nie vždy sa to však

¹⁵¹ GABZDILOVÁ, Soňa. Možnosti vzdelávania národnostných menšín (v materinskom jazyku) na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In Človek a spoločnosť [Online]. 2000, roč. 3, č. 1, s. 27. Dostupné na internete: <<https://individualandsociety.org/storage/uploads/casopis/2000/1/moznosti-vzdelavania-narodnostnych-mensin-v-materi/moznosti-vzdelavania-narodnostnych-mensin-v-materinskom-jazyku-na-slovensku-v-rokoch-1945-1948.pdf>>.

¹⁵² GABZDILOVÁ, Soňa. Diskriminácia nemeckého a maďarského obyvateľstva na Slovensku po druhej svetovej vojne v oblasti školstva a vzdelania. In Človek a spoločnosť [Online]. 1998, roč. 1, č. 2, s. 6. Dostupné na internete: <<https://individualandsociety.org/storage/uploads/casopis/1998/2/diskriminacia-nemeckeho-a-madarskeho-obyvateľstva-/diskriminacia-nemeckeho-a-madarskeho-obyvateľstva-na-slovensku-po-druhej-svetovej-vojne-v-oblasti-skolstva-a-vzdelania.pdf>>.

¹⁵³ ŠÚTOVEC, Milan. Politické Slovensko. Encyklopedická príručka. Aktéry, dokumenty, inštitúcie, politické strany, udalosti. Bratislava, 2019, s. 90.

¹⁵⁴ ZMÁTLO, Peter. Spolky, spoločenské organizácie, zdravotníctvo a šport po roku 1945. In KOLLÁROVÁ, Zuzana (Ed.). Spišská Belá. Prešov, 2006, s. 307.

¹⁵⁵ FURMANIK, Martin. Riešenie národnostnej otázky v okrese Spišská Nová Ves v rokoch 1945 – 1948. In Acheron. Acta Historica et Orientalia Neosoliensia. Študentský historický časopis [Online], 2011, roč. 1, č. 1-2, s. 15. Dostupné na internete: <<https://www.ff.umb.sk/app/cmsSiteAttachment.php?ID=2437>>.

¹⁵⁶ MALOVCOVÁ, Božena. Evanjelická cirkev a. v. (1945 – 2006). In KOLLÁROVÁ, Zuzana (Ed.). Spišská Belá. Prešov, 2006, s. 342.

¹⁵⁷ GABZDILOVÁ – OLEJNÍK, Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953, s. 91.

v búrlivých časoch po skončení druhej svetovej vojny dodržiavalo. Neraz si ich privlastnili iní, prípadne sa stali terčom vandalizmu.¹⁵⁸

Podľa nariadenia SNR mali byť nemeckí evanjelickí kňazi uvoľnení z funkcie. V odôvodnených prípadoch však mohli byť ponechaní na svojich postoch.¹⁵⁹ To sa týkalo najmä duchovnej služby v sústredovacích a neskôr odsunových táboroch. Treba však povedať, že väčšina spišských evanjelických kňazov evakuovala so svojimi farníkmi ešte pred oslobodením Červenou armádou.¹⁶⁰ Po skončení vojny sa spišskí nemeckí evanjelici, ktorí zostali vo svojich domovoch snažili o odbavovanie bohoslužieb v nemeckom jazyku. Zo strany miestnych slovenských obyvateľov a štátnych orgánov im v tom však bolo v mnohých prípadoch bránené.¹⁶¹

Odchod Nemcov zo Spiša evakuáciou a odsunom evanjelickú cirkev mimoriadne zasiahol, čo v správe na konvente Východného dištriktu Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. v jeseni 1946 so znepokojením konštatoval biskup Vladimír Pavol Čobrda: „*Tragikum veci mohol by som nakrátko označiť tak, že Spiš bude očistený nielen od nemeckého živolu, ale aj od evanjelického obyvateľstva*“. Koncom roka 1946 totiž zo 17 000 nemeckých evanjelikov ostávalo na Spiši len 2331. Odchodom Nemcov zo Spiša sa v podstate likvidovala evanjelická cirkev na tomto území. Zostalo tu už len niekoľko slovenských evanjelických zborov.¹⁶²

Obmedzenia Nemcov na Slovensku a na Spiši po skončení druhej svetovej vojny sa týkali aj zamestnania. V súvislosti s tým boli zo služby prepúšťaní štátni a verejní zamestnanci nemeckej národnosti.¹⁶³ Dialo sa to na základe nariadenia SNR zo 23. 8. 1945 čís. 99 Sb. n.¹⁶⁴ V priebehu ďalších mesiacov boli takto prepustení zamestnanci vo viacerých spišských mestách ako tomu bolo aj v Poprade, kde boli pracovníci nemeckej národnosti prepúšťaní na začiatku roka 1946.¹⁶⁵ V prípade, že v nejakom podniku na Spiši pracoval Nemec, nemohol zastávať vedúce miesto.¹⁶⁶ Nemci boli obmedzovaní aj pri používaní jazyka. Nemčina vo verejnom priestore bola považovaná za provokáciu.¹⁶⁷ Firemné tabule v nemeckom jazyku na budovách boli zakázané.¹⁶⁸

¹⁵⁸ BARÁTHOVÁ, Nora. Nemeckí evanjelici na Hornom Spiši po II. svetovej vojne. In *Z minulosti Spiša XXI*. Levoča, 2013, s. 252.

¹⁵⁹ GABZDILOVÁ – OLEJNÍK, Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953, s. 91.

¹⁶⁰ METZL, Andreas. *Unvergessene Fromigkeit. Die letzten deutschen evangelischen Kirchgemeinde in der Slowakei*. Bratislava, 2016, s. 31.

¹⁶¹ BARÁTHOVÁ, Nemeckí evanjelici na Hornom Spiši po II. svetovej vojne, s. 250.

¹⁶² ŠVORC, Peter. *Štrbské vizitácie posledných sto rokov*. Prešov, 2022, s. 210.

¹⁶³ ŠA PO, A PP, f. ONV KK, prezidiálne spisy, k. 8, sign. 221/1946. Smernice o prepustení štátnych zamestnancov maďarskej a nemeckej národnosti.

¹⁶⁴ ŠA KE, A SN, f. ONV GL, prezidiálne spisy, k. 10, sign. 563/1946. Štátni a verejní zamestnanci maďarskej a nemeckej národnosti, prepustenie zo služieb, smernice.

¹⁶⁵ ŠA PO, A PP, f. ONV PP, Zápisnice rady a pléna ONV v Poprade 1945 – 1950, k. 1. Zápisnica rady zo dňa 13. februára 1946. Prepustenie Nemcov a Maďarov zo služieb mesta Poprad.

¹⁶⁶ ŠA PO, A SL, f. Okresný akčný výbor v Starej Ľubovni 1923 – 1945, administratívne spisy, k. 2, sign. 851/1948. Prevedenie revízie nemeckých pracovných síl v podnikoch.

¹⁶⁷ CINTULOVÁ, Hospodárske pomery v meste po oslobodení, s. 168.

¹⁶⁸ JANAČEK, Ľuboš – ŠLAMPOVÁ, Martina. Politické dejiny. In KOLLÁROVÁ, Zuzana (Ed.). *Ľubica 1271 – 2021. I. diel*. Ľubica, 2021, s. 218.

Postoj Slovákov k spišským Nemcom a ich odsunu po druhej svetovej vojne

Dá sa povedať, že k odchodu Nemcov zo Spiša evakuáciou alebo odsunom zaujímala slovenská majorita tri rôzne stanoviská.

Väčšina Slovákov na Spiši vnímala odchod spišských Nemcov vcelku ľahostajne. Po skončení vojny existovalo totiž množstvo ďalších problémov, s ktorými sa ľudia stretávali a preto nevenovali prílišnú pozornosť záležitostiam Nemcov.¹⁶⁹ Väčšina slovenských cirkevných katolíckych a evanjelických predstaviteľov zaujímala k odsunu Nemcov rezervované stanovisko. Bolo im jasné, že samotný odsun nebudú môcť zvrátiť a tak sa aspoň niektorí z nich snažili o to, aby bol uskutočnený humánne.¹⁷⁰

V rámci majority sa však našli i takí, ktorí vítali odsun Nemcov, pričom viacerí z nich sa na ňom aj iniciatívne podieľali. V súvislosti s tým treba spomenúť, že v období po skončení druhej svetovej sa na Spiši udialo viacero konfliktov medzi tamojšími Nemcami a Slovákami.¹⁷¹

Popri Slovákoch, ktorým bol odsun ľahostajný, prípadne ho podporovali, sa však našli aj takí príslušníci majority, ktorí spišským Nemcom pomáhali. Viacerí zamestnanci československých úradov boli voči Nemcom značne benevolentní. Vďaka tomu sa mnohým Nemcom podarilo ujsť zo sústreďovacích táborov, prípadne sa vyhli odsunu. Ďalší Slováci Nemcov ukrývali dovtedy, kým sa skončila hlavná fáza odsunu.¹⁷² Niekoľkí katolícki a evanjelickí kňazi verejne protestovali proti odsunu a aktívne Nemcom pomáhali. Za ochotou pomôcť Nemcom stáli dlhoročné dobré susedské, pracovné či rodinné vzťahy, ktoré s nimi mali viacerí spišskí Slováci.¹⁷³

Udalosti, ktoré sa odohrali v rokoch 1944 až 1948, mali pre Nemcov na Slovensku a Spiši fatálne dopady. Po siedmich storočiach sa vtedy existencia tejto komunity na Slovensku a Spiši prakticky skončila. Po týchto tragických rokoch z nej zostala na území Slovenska len veľmi malá časť. Väčšina Nemcov zo Slovenska a Spiša odišla v rámci evakuácie riadenej nemeckou armádou na konci roka 1944 a na začiatku roka 1945. Menšia časť bola odsunutá najmä v roku 1946 na základe vyhlásenia Košického vládneho programu, nariadenia SNR a Benešových dekrétov, ktoré celej nemeckej komunite prisudzovali kolektívnu vinu za príkoria počas druhej svetovej vojny. Majetok odchádzajúcich Nemcov pripadol štátu, prípadne bol rozkradnutý miestnymi obyvateľmi, alebo vojakmi osloboditeľskej Červenej armády. Spolu s nimi prišli na územie Slovenska príslušníci SMERŠ, ktorí viacerých spišských Nemcov odvliekli do Sovietskeho zväzu do tzv. gulagov. Život tých spišských Nemcov, ktorým sa podarilo vyhnúť evakuácii, odsunu i gula-

¹⁶⁹ GABZDILOVÁ, Sústreďovacie tábory na Slovensku v roku 1945, s. 19.

¹⁷⁰ GABZDILOVÁ – OLEJNÍK, Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953, s. 89.

¹⁷¹ ŠA PO, SA LE, f. KS L, k. 342, sign. 17/1948, Nezhody medzi slovenskou a nemeckou národnosťou v Kežmarku.

¹⁷² GABZDILOVÁ – OLEJNÍK, Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953, s. 131.

¹⁷³ ŠTASTNÝ, Opustené kostoly Horného Spiša, s. 21.

gom, bol paralyzovaný po všetkých stránkach – boli zrušené ich školy, spolky, strana, vlastná evanjelická cirkev, ostali bez československého občianstva, nemohli hovoriť verejne po nemecky a mali problémy v zamestnaní.

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Archívy:

Státní okresní archiv Přerov

Fond Sbíрка rukopisů

Fond Okresní národní výbor Přerov

Fond Okresní prokuratura v Přerově

Fond Okresní soud Přerov

Slovenský národný archív v Bratislave

fond Arbeitsfront der Volksdeutschen 1938 – 1945

fond Národný súd 1945 – 1947

Vojenský historický archív v Bratislave (ďalej VHA)

Fond Zbierka partizánske hnutie 1942 – 1945

Archív Ústavu pamäti národa v Bratislave

fond Zberné, internačné a pracovné tábory a tábory nútených prác na Slovensku a v Čechách 1939 – 1953

Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči

Fond Krajský súd v Levoči

Štátny archív v Košiciach, pracovisko Archív Spišská Nová Ves

Fond Okresný úrad v Gelnici 1923 – 1945

Fond Okresný národný výbor v Gelnici 1945 – 1948

Fond Obecný notársky úrad v Spišských Vlachoch 1919 – 1944

Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Poprad

Fond Okresný úrad v Poprade 1923 – 1945

Fond Okresný úrad v Kežmarku 1923 – 1945

Fond Okresný národný výbor v Kežmarku 1945 – 1948

Fond Okresný národný výbor v Poprade, odbor poľnohospodársky 1945 – 1970

Fond Okresný národný výbor v Poprade, Zápisnice rady a pléna ONV v Poprade 1945 – 1950

Fond Okresný národný výbor v Kežmarku 1945 – 1948

Fond Mestský národný výbor v Poprade 1945 – 1949

Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Stará Ľubovňa

Fond Okresný národný výbor v Starej Ľubovni 1945 – 1960

Fond Okresný akčný výbor v Starej Ľubovni 1923 – 1945

Fond Miestny národný výbor v Chmeľnici 1946 – 1975

Osobní archiv Františka Hýbla

Dobová tlač:

Nové hlasy. Orgán národných výborov v okrese spišskonovoveskom, 1945

Monografie a zborníky ako celok:

FILO, Rastislav – HARMATHA, Tibor – ŠILBERSKÝ, Aleš. Tragédia na Švédskych valoch pri Přerove. Bratislava.

FURMANIK, Martin – PAVLIS, Juraj – STAŇOVÁ MICHALKOVÁ, Mária – ŠTEVÍK, Miroslav. Dejiny Rusínov na Spiši. Spišská Nová Ves, 2020.

- GABZDILOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan. Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953. Košice, 2004.
- HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948. (Hospodárstvo, infraštruktúra, zdravotníctvo). Bratislava, 2011.
- HOCHBERGER, Ernst – SCHERER, Anton – SPIEGEL-SCHMIDT, Friedrich. Die Deutschen zwischen Karpaten und Krain. Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat. Band 4. München, 1994.
- HÝBL, František. Krvavá noc na Švédskych šancích nedaleko Přerova 18. a 19. července 1945. Přerov, 2018.
- KOBIALKA, Hans – ALEXY, Eduard Jakob. Nemeckí osadníci pri Dunajci. Dejiny krajiny a Nemcov na severnom Spiši. Kežmarok, 2012.
- KOVÁČ, Dušan. Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871 – 1945). Bratislava, 1991.
- KRAFČÍKOVÁ, Marta. Utekali, aby zostali. Rozprávanie o minulosti pre súčasnosť. Chmeľnica, 2014.
- METZL, Andreas. Unvergessene Fromigkeit. Die letzten deutschen evangelischen Kirchengemeinde in der Slowakei. Bratislava, 2016.
- OLEKŠÁK, Peter. Kostol sv. Bartolomeja v Hniezdnom v kultúrno-historických súvislostiach. Hniezdne, 2019.
- PLEVZA, Viliam – VLADÁR, Jozef – ŽIŠKOVÁ-MOROŇOVÁ, Katarína (Eds.). Dejiny Slovenského národného povstania 1944. 5. zväzok. Bratislava, 1984.
- RAŠLA, Anton. Spomienky spoza mreží. Banská Bystrica, 1998.
- SIVOŠ, Jerguš. Bez rozsudku. Pracovné tábory, sústredňovacie tábory a tábory nútenej práce na Slovensku 1945 – 1953. Bratislava, 2011.
- SZABÓ, Rafael. Oklamaná mladosť. Osudy spišských Nemcov za druhej svetovej vojny. Košice, 1995.
- ŠŤASTNÝ, František. Opustené kostoly Horného Spiša. Kežmarok, 2014.
- ŠÚTOVEC, Milan. Politické Slovensko. Encyklopedická príručka. Aktéri, dokumenty, inštitúcie, politické strany, udalosti. Bratislava, 2019.
- ŠVORC, Peter. Štrbské vizitácie posledných sto rokov. Prešov, 2022.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách, heslá (slovníky):

- ARGALÁCS, Mikuláš – ŠLAMPOVÁ, Martina. Administratívne pomery a politické dianie. In KOLLÁROVÁ, Zuzana – JANIGOVÁ, Ingrid a kol. Mesto Vysoké Tatry včera a dnes. Vysoké Tatry, 2017, s. 77-106
- BARÁTHOVÁ, Nora. Nemeckí evanjelici na Hornom Spiši po II. svetovej vojne. In Z minulosti Spiša XXI. Levoča, 2013, s. 249-254.
- CINTULOVÁ, Erika. Hospodárske pomery v meste po oslobodení. In BARÁTHOVÁ, Nora (Ed.). História Kežmarku od 2. polovice 18. storočia. Kežmarok, 2017, s. 168-174.
- CINTULOVÁ, Erika. Situácia v meste po oslobodení. In BARÁTHOVÁ, Nora (Ed.). História Kežmarku od 2. polovice 18. storočia. Kežmarok, 2017, s. 155-167.
- CZIEL, Igor – DVOŘÁKOVÁ, Magdaléna – PÁSZTOR, Peter. História mesta. In PÁSZTOR, Peter (Ed.). Gelnica. História a súčasnosť. Košice, 2012, s. 26-83.
- DZIAKOVÁ, Veronika. Spišskí Nemci z okresu Kežmarok v rokoch 1945 – 1948. In Z minulosti Spiša XXIII. Levoča, 2015, s. 137-160.

- GOTTAS, Friedrich. Lange vergessen! – Wieder entdeckt? Einige Anmerkungen zur Geschichte einer „besonderen“ ostmitteleuropäischen Kulturregion und der Rolle der „Zipser Sachsen.“ In FETKO, Filip – ŠTEVÍK, Miroslav (zost.) Pocta Ivanovi Chalupckému. Zborník príspevkov k slovenským dejinám vydaný pri príležitosti osemdestiatin doc. PhDr. Ivana Chalupckého. Levoča, 2012, 89-96.
- JANAČEK, Luboš – ŠLAMPOVÁ, Martina. Politické dejiny. In KOLLÁROVÁ, Zuzana a kol. Nová Lesná. Nová Lesná, 2022, s. 80-119.
- JANAČEK, Luboš – ŠLAMPOVÁ, Martina. Politické dejiny. In KOLLÁROVÁ, Zuzana (Ed.). Ľubica 1271 – 2021. I. diel. Ľubica, 2021, s. 160-249.
- MACHAJOVÁ, Soňa. Spišskí Nemci a strana Deutsche Partei na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In GLADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin (Eds.). Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša. Levoča; Wrocław, 2003, s. 773-784.
- MAJERÍKOVÁ-MOLITORIS, Milica. Národnostná situácia na slovensko-poľskom pohraničí po skončení druhej svetovej vojny. In HRUBOŇ, Anton – LEPIŠ, Juraj – KUBUŠ, Martin. Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 I. Veľké udalosti fenomény rokov 1938 – 1989 v regiónoch Slovenska, 2014, s. 81-101.
- MALOVCOVÁ, Božena. Evanjelická cirkev a. v. (1945 – 2006). In KOLLÁROVÁ, Zuzana (Ed.). Spišská Belá. Prešov, 2006, s. 342-346.
- MALOVCOVÁ, Božena. Vývoj evanjelickej a. v. cirkvi vo Veľkom Slavkove. In SOJÁK, Marián (Ed.). Veľký Slavkov od praveku po súčasnosť. Veľký Slavkov, 2021, s. 248-277.
- OLEJNÍK, Milan – GABZDILOVÁ, Soňa. Odsun nemeckej menšiny zo Spiša v rokoch 1945 – 1948. In ŠVORC, Peter (Ed.). Spiš v kontinuite času/ Zips in der Kontinuität der Zeit. Prešov-Bratislava-Wien, 1995, s. 214-221.
- OLEJNÍK, Milan. Nemecká komunita na Spiši v rokoch 1918 – 1948. In POLLÁK, Miroslav – ŠVORC, Peter. Spišské exody v 20. storočí. 2. vyd. Levoča, 2017, s. 129-156.
- PAVLIS, Juraj. Spišiaci v sovietskych gulagoch. In KREMPASKÁ, Zuzana – ŠTEVÍK, Miroslav (Eds.). Spiš 9. Vlastivedný zborník. Spišská Nová Ves, 2018, s. 277-298.
- POLLÁK, Miroslav. Gulagovské exody na Spiši v rokoch 1918 – 1948. In POLLÁK, Miroslav – ŠVORC, Peter. Spišské exody v 20. storočí. 2. vyd. Levoča, 2017, s. 217-254.
- SÁMELOVÁ, Slávka. Politicko-spoločenská situácia v okrese Levoča na prelome rokov 1944 – 1945. In Z minulosti Spiša XXVIII. Levoča, 2020, s. 243-282.
- SCHVARC, Michal. „Každý Nemeц uvedených ročníkov sa má bez vyzvania dostaviť pred komisie.“ Nábor a služba slovenských Nemcov do Waffen-SS 1939-1945. In Historický časopis, 2019, roč. 67, č. 4, s. 659-693.
- SCHVARC, Michal. Heimatschutz – medzi realitou a ilúziou. Organizácia a formovanie nemeckej Domobrany. In PEKNÍK, Miroslav (Ed.). Slovenské národné povstanie 1944. Súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny. Bratislava, 2009, s. 203-222.
- STANĚK, Tomáš – VÁCLAVŮ, Lubor. Případ Přerov 18. června 1945. In Historie a vojenství, 1991, roč. 40, č. 3, s. 168-175.
- SULAČEK, Jozef. Kežmarskí Nemci koncom druhej svetovej vojny. In Z minulosti Spiša II. Levoča, 1994, s. 34-54.
- SULAČEK, Jozef. Roky 1918 – 1948 v dejinách a v živote obyvateľov Vondrišla. In KOLEKTÍV. Nálepko. Vondrišiel. Levoča, 1995, s. 151.
- SULAČEK, Jozef. Tragické osudy občanov odvlečených zo Spiša do stalinských gulagov v roku 1945. In Z minulosti Spiša XIII. Levoča, 2005, s. 199-228.
- SULAČEK, Jozef. Veľká Lomnica v štátno-politických premenách (1918 – 1948). In LABUDA, Vladimír – ŠMÁLIK, Michal (Eds.). Dejiny Veľkej Lomnice. Veľká Lomnica, 2008, s. 120-169.

- ŠROMOVSKÝ, Martin. Hospodárska situácia v okrese Kežmarok v rokoch 1945 – 1948. In *Z minulosti Spiša XIX*. Levoča, 2011, s. 77-98.
- ŠVORC, Peter. Politický život a obecná správa v Spišskej Belej. In KOLLÁROVÁ, Zuzana (Ed.). *Spišská Belá*. Prešov, 2006, s. 157-184.
- ŠVORC, Peter. Poľnohospodárstvo na Spiši a jeho vývoj po roku 1945. In ŠVORC, Peter (Ed.). *Spiš v kontinuite času/ Zips in der Kontinuität der Zeit*. Prešov-Bratislava-Wien, 1995, s. 222-232.
- ŠVORC, Peter. Poľnohospodárstvo. In CHALUPECKÝ, Ivan a kol. *Dejiny Popradu*. Košice, 1998, s. 397-420.
- ŠVORC, Peter. Slovenský štát, druhá svetová vojna a Štrba. In KOLLÁROVÁ, Zuzana – ŠVORC, Peter (Eds.). *Štrba a jej dejiny do roku 1945*. Štrba, 2020, s. 286-293.
- ŠVORC, Peter. V Slovenskej republike a počas druhej svetovej vojny. In MALOVCOVÁ, Božena (Ed.). *Spišská Stará Ves*. Prešov, 2008, s. 161-166.
- ZMÁTLO, Peter. Spolky, spoločenské organizácie, zdravotníctvo a šport po roku 1945. In KOLLÁROVÁ, Zuzana (Ed.). *Spišská Belá*. Prešov, 2006, s. 307-336.

Internetové zdroje:

- FURMANIK, Martin. Riešenie národnostnej otázky v okrese Spišská Nová Ves v rokoch 1945 – 1948. In *Acheron. Acta Historica et Orientalia Neosoliensia*. Študentský historický časopis [Online], 2011, roč. 1, č. 1-2, s. 15-18. Dostupné na internete: <https://www.ff.umb.sk/app/cmsSiteAttachment.php?ID=2437>.
- GABZDILOVÁ, Soňa. Diskriminácia nemeckého a maďarského obyvateľstva na Slovensku po druhej svetovej vojne v oblasti školstva a vzdelania. In *Človek a spoločnosť* [Online]. 1998, roč. 1, č. 2, s. 1-7. Dostupné na internete: <https://individualandsociety.org/storage/uploads/casopis/1998/2/diskriminacia-nemeckeho-a-madarskeho-obyvateľstva-/diskriminacia-nemeckeho-a-madarskeho-obyvateľstva-na-slovensku-po-druhej-svetovej-vojne-v-oblasti-skolstva-a-vzdelania.pdf>.
- GABZDILOVÁ, Soňa. Možnosti vzdelávania národnostných menšín (v materinskom jazyku) na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In *Človek a spoločnosť* [Online]. 2000, roč. 3, č. 1, s. 26-32. Dostupné na internete: <https://individualandsociety.org/storage/uploads/casopis/2000/1/moznosti-vzdelavania-narodnostnych-mensin-v-materi/moznosti-vzdelavania-narodnostnych-mensin-v-materinskom-jazyku-na-slovensku-v-rokoch-1945-1948.pdf>.
- GABZDILOVÁ, Soňa. Nemecká komunita v živote slovenskej spoločnosti 1938 – 1945. In *Človek a spoločnosť* [Online]. 2004, roč. 7, č. 3, s. 139-151. Dostupné na internete: <https://individualandsociety.org/sk/casopis/2004/3/nemecka-komunita-v-zivote-slovenskej-spolocnosti-1938-1945>.
- GABZDILOVÁ, Soňa. Sústred'ovacie tábory na Slovensku v roku 1945. In *Človek a spoločnosť* [Online]. 2012, roč. 15, č. 3, s. 12-23. Dostupné na internete: <https://individualandsociety.org/sk/casopis/2012/3/sustredovacie-tabory-na-slovensku-v-roku-1945>.
- GABZDILOVÁ, Soňa. The changes of attitudes of German minority in Slovakia in course of World War Second. In *Človek a spoločnosť* [Online]. 2002, roč. 5, č. 1, s. 9-15. Dostupné na internete: <https://individualandsociety.org/journal/2002/1/the-changes-of-attitudes-of-german-minority-in-slovakia-in-course-of-world-war-second>.
- OLEJNÍK, Milan. A community in dire straits – situation of ethnic Germans in Slovakia during years 1944 – 1946. In *Človek a spoločnosť* [Online]. 2008, roč. 11, č. 1, s. 11-21. Dostupné na internete: <https://individualandsociety.org/sk/casopis/2008/1/a-community-in-dire-straits-situation-of-ethnic-germans-in-slovakia-during-years-1944-1946>.

OLEJNÍK, Milan. Postavenie nemeckej menšiny na Slovensku po porážke nacistického Nemecka. In *Človek a spoločnosť* [Online]. 1998, roč. 1, č. 2, s. 14-20. Dostupné na: <https://individualandsociety.org/sk/casopis/1998/2/postavenie-nemeckej-mensiny-na-slovensku-po-porazke-nacistickeho-nemecka>.

OLEJNÍK, Milan. The status of ethnic Germans in Slovakia in the period between the end of the World War II and commencement of their transfer out of Slovakia. In *Človek a spoločnosť* [Online]. 2002, roč. 5, č. 1, s. 1-8. Dostupné na internete: <https://individualandsociety.org/sk/casopis/2002/1/the-status-of-ethnic-germans-in-slovakia-in-the-period-between-the-end-of-the-world-war-ii-and-commencement-of-their-transfer-out-of-slovakia>.

Počet slov: 12 974

Počet znakov vrátane medzier: 90 509